

AVSALUSTICKNINGEN I SÖDRA HALLAND
- från vardagsvara till hemslöjdsprodukt

Anneli Johansson-Palmsköld

AVSALUSTICKNINGEN I SÖDRA HALLAND
- från vardagsvara till hemslöjdsprodukt

Seminarieuppsats ET 003
Etnologiska institutionen
Lunds universitet
VT 1990
Handledare: prof Nils-Arvid Bringéus

Anneli Johansson-Palmsköld

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING s.2

Syfte

Avgränsningar

Terminologi

Material

Uppläggnig

I: STICKNINGENS UPPKOMST I SÖDRA HALLAND s.6

PRODUCENTERNA OCH AVSALUSTICKNINGENS EKONOMISKA BETYDELSE s.8

ARBETSPROCESS OCH REDSKAP s.8

Ullförädling (kardor och kardestolar, spinnrocken, härvträ eller härvel)

Stickning (stickor, fingerskydd, "bingesa", garnkrok)

Valkning (valkbräde, valkflage, valkefjell eller filebräde; brätten eller brätteleträ)

Montering (nålar, andra stickredskap)

ARBETSTAKT OCH FÖRTJÄNST s.12

STICKTEKNIKEN ANPASSAS TILL MASSPRODUKTION s.13

INLÄRNING OCH ARBETSFÖRDELNING s.13

BINGEPRODUKTER UNDER FÖRLÄGGARTIDEN s.15

Bindtröjor

Strumpor

"Nattmyssor"

Vantar

FÖRLAGSSYSTEMETS TILLBAKAGÅNG s.19

II: HEMSLÖJDSRÖRELSEN s.20

Förebilder

Hemslöjdsrörelsen och den borgerliga kvinnorörelsen

FÖRENINGEN BINDSLÖJDEN s.22

ARBETETS ORGANISERING s.23

BINGEPRODUKTERNA ANPASSAS TILL KUNDKRETS OCH MODE s.25

Mönster, färgsättning och modeller

FÖRSÄLJNINGEN s.29

Kataloger

Badortsförsäljning

Utställningar

Militära leveranser

Hovleveranser

STICKNINGENS EKONOMISKA BETYDELSE s.36

Betalningen

"Efterapningar" och varuskydd

SAMMANFATTNING s.39

EPILOG s.40

KÄLLFÖRTECKNING s.41

NOTER s.43

INLEDNING

Ämnet för denna uppsats - avsalustickningen i södra Halland - har sysselsatt mig länge. Som tonåring under det sena 1970-talet kom jag först i kontakt med "binge" genom en kurs på Hemslöjden i Halmstad. Vid denna tidpunkt var all sorts "folkkonst" oerhört "inne" och hemslöjdsföreningarna i landet upplevde en renässans som förmedlare av kunskap om traditionella slöjdtkniker samt av material till främst textila tekniker. Många sydde sina egna folkdräkter (själv lade jag ner mycket arbete på en Unnarydsdräkt), vävde tyger och broderade efter hemslöjdernas vävnotor och beskrivningar. Ett otal mönsterböcker gavs ut på folkkonsttemat med huvudsyfte att förmedla traditionella mönster och med bisyfte att sätta in dem i en historisk bakgrund.

Mitt eget textilintresse ledde bl.a. vidare till att jag deltog i en terminskurs i vävning på hemslöjdens egen kursgård Sätergläntan, belägen i Insjön, Dalarna. Förutom att jag grundligt fick lära mig vävningens grunder, befann jag mig bland hemslöjdsfrälsta människor som kom och for under terminens lopp (skolans program innefattar också kortkurser över veckor och veckoslut). Detta gav mig en insyn i vad hemslöjdsrörelsen står för och i den debatt som förs kring slöjden och dess villkor.

Terminen efter vävkursen påbörjade jag min studier i vinologi och fick då ord för den skepticism jag hyste främst gentemot den historieskrivning hemslöjdsrörelsen står för. Hemslöjdsföreningarna med sina butiker spelar, trots sina idag stora ekonomiska problem, fortfarande en stor roll som förmedlare av kunskap kring det förindustriella samhället. Bara genom de produkter man för skapar man en bild av hur människors liv tedde sig, även om personalen bakom disken är väl medveten om att de utgör ett begränsat urval som har mycket lite att göra med människors vardagsliv förr. De säger snarare mer om den tid vi lever i och om hemslöjdsrörelsens egna traditioner från början av 1900-talet. Detta märks inte minst när det gäller de folkdräkter hemslöjdsföreningarna säljer material och beskrivningar till. Av olika skäl, inte minst affärsmässiga, saluför man endast en mycket begränsad del av de otaliga varianter som kunde finnas i varje socken.

Med uppsatsen vill jag belysa skillnaderna mellan den avsalustickning som bedrevs i det förindustriella samhället och det "binge" som föreningen Bindslöjden förde fram i sin verksamhet. Mycket av det som nämns gäller för hemslöjdsrörelsen i stort t.ex. produkternas förändrade funktion samt att man vände sig till en urban kundkrets bestående av det kapitalstarka borgerskapet.

Syfte

Syftet med uppsatsen är att skildra avsalustickningens utveckling och förändring från massproduktion av vardagsvaror till tillverkning av exklusiva hemslöjdsprodukter. Denna förändring skildras på flera plan, med tyngdpunkt på villkoren för produktionen, arbetsprocessen och de redskap man använde, producenterna samt produkternas utseende och utförande.

Avgränsningar

Min ursprungliga avsikt var att låta den geografiska avgränsningen vara Våxtorps socken i Höks härad, södra Halland. Det motiverades av att socknen anses vara det första stickområdet i Sverige och den socken i häradet där avsalustickningen var mest betydande. Avgränsningen visade sig dock inte fungera i praktiken eftersom en betydande del av källmaterialet gäller hela häradet. Inriktningen har snarare blivit avsalustickningen i Höks härad, med en fokusering på Våxtorps socken när materialet så tillåter.

En tidsmässig avgränsning är mitten av 1600-talet, då man i allmänhet menar att stickkonsten började utövas i Våxtorps socken. Med en koncentration på 1800-talet, då avsalustickningen ökade i betydelse och omfattning, sträcker sig den första delen av uppsatsen fram till mitten på 1890-talet. Den andra delen som behandlar föreningen Bindslöjdens bildande och verksamhet, gäller de två första decennierna d.v.s. 1907 till omkring mitten av 1920-talet. Den senare tidsgränsen är inte exakt.

Terminologi

I södra Halland var verbet "binga" liktydigt med sticka och "binge" detsamma som stickning. Orden härrör sig från "binda" - att binda en tråd är detsamma som att sticka. Genom föreningen Bindslöjden har "binge" blivit en specifik benämning på traditionella halländska stickmönster och därmed mist sin allmänna betydelse. I uppsatsen använder jag ordet i denna senare specifika betydelse.

Termen mönsterstickning syftar på slätstickning i mönster med två eller flera färger.

Ett annat begrepp som kommit att ändra innebörd under 1900-talet är "hemslöjd". Från att ha varit beteckningen på en produktionsform blev det för hemslöjdsrörelsens pionjärer ett modeord med ideologiska konnotationer. Idag är det snarare en varubeteckning för det sortiment hemslöjdsbutiker saluför. I den första delen av uppsatsen använder jag därför ordet "slöjd" eller preciseringen "avsalustickning" i stället för hemslöjd. I uppsatsens andra del diskuteras begreppet och används senare i sin ideologiska betydelse.

Föreningen Bindslöjden verkade under detta namn endast en kort tid, redan 1911 kom den att ingå i Halländska hemslöjdsföreningen bindslöjden u.p.a.. Även om länsföreningens målsättning var att i första hand verka för bindslöjden i södra Halland, hade man ambitionen att gynna slöjden i hela Halland. När ett försäljningsmagasin öppnades i Halmstad 1916 kom föreningen att få två parallella verksamheter, där man i Laholm självständigt arbetade vidare som innan. Eftersom uppsatsens del två handlar om föreningens bindslöjdsverksamhet i Laholm har jag valt att konsekvent använda beteckningen "föreningen Bindslöjden".

Material

Material till uppsatsens första del består av topografisk litteratur över Halland, officiella rapporter och handlingar, seminarieuppsatser samt etnologisk facklitteratur rörande slöjd och textila slöjdprodukter. En god inblick i myndigheternas syn på avsalustickningen under 1800-talet har jag fått genom landshövdingeberättelserna och förarbeten till dessa genom kronofogden i Laholms fögderi. Hur näringen behandlas i dessa rapporter betingas av uppgiftslämnarens intresse, men ingen undgår att nämna den om än oftast tillsammans med vävning under den gemensamma benämningen "ylletillverkning". De uppskattningar av näringens ekonomiska värde är just uppskattningar, men visar trots osäkerheten dess betydelse.

Till del två har jag använt litteratur rörande den tidiga hemslöjdsrörelsen, två egna intervjuer med informanter från Våxtorp samt arkivhandlingar rörande föreningen Bindslöjden.

Förutom skriftliga källor har jag använt bildmaterial - en målning och en litografi av Kilian Zoll samt fotografier från föreningen Bindslöjden. Jag har också studerat tre sjömansröjor från Halland i Kulturens i Lund ägo samt de bingeplagg som ingår i Halländska hemslöjdsföreningen bindslöjdens u.p.a. arkiv.

Föreningens arkivhandlingar i form av protokoll (från 1912), korrespondens och räkenskaper förvaras på läns museet i Halmstad. Material från tiden före sammanslagningen till en länsförening saknas förutom räkenskaper som redovisas från år 1909. Materialet är ännu inte katalogiserat, men jag har personligen gått igenom och listat det under en arkivinventering på Folkrorelsernas arkiv i södra Halland, Halmstad, för Riksarkivets räkning.

På Hemslöjden i Halmstad (butiken i Laholm lades ned 1975) finns fotografier, diverse stickprover, modell- och mönsterskisser, material till boken Binge - en halländsk sticktradition (Johansson/ Nilsson 1980) samt de ovan nämnda bingeplaggen ur föreningens produktion. Ebba Edquist som anställdes i butiken i Laholm 1912, skrev ner sina minnesanteckningar efter 40 år i föreningens tjänst. Även om hon började sin anställning i en redan fungerande verksamhet ger hennes uppgifter en god inblick i det tidiga arbetet. Föreningens material är snarare ordnat efter verksamhetens behov än efter vedertagna arkivprinciper.

Svaren på Nordiska museets frågelista nummer 158 om stickning har varit till mycket stor

hjälp för att belysa avsalustickningens båda former. Informanterna har som barn deltagit i den förindustriella avsalustickningen och som vuxna stickat åt föreningen Bindslöjden. Flera av dem tillhör föreningens allra första stickerskor.

Uppläggning

Uppsatsen är disponerad i två delar - den första behandlar den förindustriella avsalustickningen, den andra avsalustickningen i föreningen Bindslöjdens regi. Delarna är tänkta att spegla varandra, men tyngdpunkterna ligger lite olika eftersom villkoren för utövandet skiljer sig. Redskapen är t.ex. viktiga i det förindustriella skedet när arbetsprocessen omfattar både ullförädling, stickning, valkning och montering och mindre viktig när stickerskorna genom föreningen Bindslöjden får industritillverkat garn att sticka av. Teman som återkommer i de båda delarna gäller dels anpassningar till de rådande villkoren - massproduktion i det ena fallet och kundkretsens krav och modet i det andra, och dels produkterna - deras funktion och utseende.

1. Del av "Geographisc Carta öfver provincien Hallandh /.../ 5 mars 1718" omfattande Håls härad med socknarna Hishult, Våxtorp, Hasselöv, Ö. Karup, Skummeslöv, Ränneslöv, Ysby, Knäred, Laholms landsförsamling, Tjärby och Veinge. Ylleullverknig bedrevs i hela häradet med Våxtorp som centrum för avsalustickning. Vadmalsvävning och tillverknig av ryor, golv-mattor och hästtäckan var också en viktig näringskälla som även den bedrevs genom förläggare. I skogssocknarna Hishult och Knäred tillverkades vävskedar och träkärl. I Våxtorps skånska grannsocken Örkelljunga, tillverkades tunnor av bok. Stavarna till dessa levererades bl.a. från Våxtorp (Bringéus 1983:71f).

I: STICKNINGENS UPPKOMST I SÖDRA HALLAND

Hur det kom sig att sticktekniken¹ började praktiseras i södra Halland och varför den fick fäste här, är en fråga som ofta berörs i texter som behandlar bingc, men som ännu inte helt utretts. En vanlig uppfattning är att tekniken "importerades" genom en holländska - Magna Brita von Cracau (född 1619, död 1686). Hon gifte sig med Magnus Durell, en svenska statens ämbetsman i Danmark, 1647. Paret köpte Wallens säteri i Våxtorps socken, Höks härad, 1654, i samband med att Magnus Durell utnämndes till landsdomare i Halland. Genom freden i Brömsebro 1645 hade Halland m.fl. landskap vunnits från Danmark till Sverige på trettio år. Man kan anta att Durells närvaro som svensk landsdomare var viktig för att bevaka svenska intressen i en ny provins. Paret torde därför ha vistats på godset.

Den som först sätter Magna Brita von Cracaus namn samman med stickningen, är Anders Gustaf Barchaeus i Underrättelser angående landthushållningen i Halland från 1773. Han hänvisar till samtal med Pehr Osbeck, pastor i Höks härad, som berättat att "man tror det hon infördt denna konsten" (Barchaeus 1924:103).

I ett av Osbecks koncept, från 1790, till Utkast til beskrifning öfver Laholms prosteri 1796 skriver han att stickningen härrör sig från "kyrkoherdehuset" (Osbeck 1922:364). I det tryckta manuskriptet står:

Det ser ut som första inrättningen af strumpestickandet voro kommen från Wallen, hvars bönder och torpare sticka strumpor årl. til Herrskapet förutan den öfriga skatten, och tycktes denna inrättningen icke varit i flor et helt seculum. (A.a. 1922:92)

Han har alltså tagit del av uppgifter som fått honom att ändra uppfattning.² Det verkar dock troligast att Magna Brita von Cracau, åtminstone indirekt, var upphovet, särskilt när man tar del av hennes bakgrund (Palmstierna 1945:575). Hon föddes i Holland men växte upp i Helsingör där hennes far var holländsk resident. Hennes blivande man vistades i samma stad, där han tjänstgjorde för svenska statens räkning. De första åren efter bröllopet, fram till inköpet av Wallen, bodde paret i Helsingör. Särskilt här hade sticktekniken varit känd sedan slutet av 1500-talet (Wintzell 1980:27). Det troliga är alltså att Durells tillsammans med danskt tjänstefolk flyttade till Våxtorp 1654, och att det kanske snarast var dessa som förde sticktekniken till södra Halland.

Det finns vissa frågetecken kring Magna Britas egentliga förnamn. Enligt Svenskt biografiskt lexikon är hennes namn "*Birgitta (Brechtgien) von Cracou (Cracauw)*" (Palmstierna 1945 :575). I Slott och herresäten i Sverige kallas hon Birgitta von Krakau, och hennes dotter har förnamnet Magna Brita (Kjellberg 1968:196). Antingen har det skett en namnförväxling med tiden, eller så gick Magnus Durells hustru under smeknamnet Magna Brita, som betyder Stora Brita.

En intressantare fråga är varför stickningen fick spridning just i Våxtorp, speciellt med tanke på att Durells ägde flera gods. Dömcetorp i grannsocknen Hasslöv inköptes t.ex. 1661. Hur mycket man vistades här eller om godsets underlydande även här stickade åt "Herrskapet" är oklart. Däremot kom stickningen att få stor ekonomisk betydelse även för befolkningen i Hasslöv.

Ett tredje gods, Källeryd i Småland, tjänstgjorde som residens tillsammans med Wallen från slutet av 1600-talet. Dessa trakter är inte kända i sticksammanhang.

Barchaeus förvånar sig under sin resa i Halland 1773, över systemet med att man på Wallen årligen ger "ut ull till bönderna under Gården... då vid andra herregårdar lin och blån till spinnande gifves" (Barchaeus 1924:103). Han menar också att det gjorts så "i långlig tid" (a.a. 1924:103).

I topografisk litteratur beskrivs fliten och handaskickligheten vid stickorna. Jacob Richardson vittnar om detta och om stickningens ekonomiska betydelse i mitten av 1700-talet:

Hwad nu kan fela här i Socknerna uti åhrs-grödan till Lifsuppehälle, och uthlagor, thet fyller Qwinkönet med theras ylle sponc och Strumpestickande. The hafwa här för sed, at aldrig wara utur sådant arbete (Richardson 1752:225)

Samma sak upprepas i kronofogdens i Laholms fögderi förarbeten till landshövdingens femårsberättelser under 1800-talet (Landsarkivet i Lund). Den omfattande "ylle tillverkningen" beskrivs

under rubrikerna "Fårafvel" samt "Binäringar". Man påpekar att dessa inkomster ofta utgör de enda kontanta medlen i hushållen och därmed den enda möjligheten för befolkningen att kunna betala sina skatter (Landsarkivet i Lund: 1826-1831, 1837-1842, 1848-1850). Detta skall ställas mot Pehr Osbecks åsikt att "Skatterna i Halland äro för dryga i anseende till hemmanens magerhet." (Osbeck 1922:282).

Osbeck beskriver också näringens organisation i slutet av 1700-talet. Den fårstam som finns på orten¹, täcker tydligen inte behovet av ull eftersom man köper isländsk ull som via Danmark nått Laholm och Halmstad, "men finare ull från Herre- och Prästegårdar i Skåne" (Osbeck 1922:93)

Alla har inte råd att köpa in ull och ligga ute med kontanter: "Assessor Petersson i Laholm begynte utlämna ull til fattiga, som icke hade råd til at köpa, för at där af tilverka strumpor emot betalning." (a.a. 1922:93)

Av bouppteckningen 1777 efter assessor Peter Petersson framgår att denna verksamhet bedrevs i ganska stor skala. Förutom ull omfattande ca 500 kg, efterlämnade han också "980 par Commissullstrumpor hemme" samt "400 do do uti arbete" värderade till 26 öre parst. Även om verksamheten kan betecknas som stor, var den bara en del av övriga inkomstbringande sysslor. Assessorn ägde flera egendomar i Höks härad samt i Laholm bl.a. det hus vid stadens torg han själv bebodde. Han drev också en Tobaksfabrik samt idkade handel med "Kjöpmanna Waror" dit ullen och strumporna hör. Innehavet av "Fartyg och Skepps Redskaper" kan tyda på egen import av ull (Bouppteckning efter assessor Peter Petersson, 1777).

Det Osbeck ovan beskriver är förlagssystemet som kom att bli den organisation avsalustickningen i södra Halland vilade på fram till industrialismens början. Han beskriver även hur

Boråserna sjelfve eller deras drängar infinne sig uti Wåxtorps by, den tiden de vistas här i orten i synnerhet från October månad in til Juletiden, och sedan vårmånaderna om Söndagarna, där det hålles en allmän marknad med strumpor från flere Socknar. (a.a. 1922:92)

Detta tyder på att avsalustickningen också utövades som säsongarbete under den tid på året jordbruket inte krävde arbetskraft. Flera mer allmänna marknader hölls i trakterna. Osbeck nämner Wåxtorps två årliga marknader, Laholms två årliga marknader samt marknaderna i Båstad, Knäred, Halmstad och Örkelljunga som inrättningar man gärna besökte (a.a.1922:300). Hans beskrivning över Wåxtorps marknader visar att textilier i form av vävnader såldes, däremot nämner han inget om avsalustickade produkter vilket nog inte kan vara ett förbiseende (a.a.). Hur det förhåller sig med avsättningen vid de övriga marknaderna är inte helt klart. Vid vår- och höstmarknaderna i Örkelljunga (skånsk grannsocken till Wåxtorp) var t.ex. i slutet av 1700-talet handeln med ylletillverkning obetydlig⁴ (Bringéus 1983:27f). En skånsk marknad av vikt var Åby marknad i närheten av Åstorp, några mil från Hallandsåsen (a.a. 1983:28). Den hölls den 11 juli och drog hantverkare och köpmän från städerna omkring, allmogen samt både hallänningar, smålänningar och västgötar (a.a.). Här avsattes också ylleveror utan närmare precisering (a.a.). För de stickproducenter som bearbetade egen ull, kan denna marknad ha utgjort en avsättningsmöjlighet.

Boråsarna tjänsgjorde som distributörer genom att sälja produkterna över hela landet och även utomlands. En annan funktion hade de som förläggare med snudd på monopolställning. I kronofogdens i Laholms fögderi förarbeten till landshövdingens femårsberättelser menar man att boråsarna medverkar till att ortens fåravel hålls tillbaka genom att deras import av ull håller nere priset på den inhemska (Landsarkivet i Lund: 1832-1836, 1837-1842). Förutom att de genom sin verksamhet motverkar ortens egen materialförsörjning håller de även nere priserna på de färdiga varorna: "ty då en hel Ort är nödsakad rätta sig efter vinningslystna personers egna intressen är deraf en följd att priserna för tillverkningarna äro i jemt fallande" (a.a. 1832-1836). Det går till och med så långt att myndigheterna ingriper till näringens försvar. För att hålla uppe priserna och skapa konkurrens sker "en upphandling för Kongl. Maj:ts och Kronans räkning" av varor till fästningsfångar och andra straffade (a.a.).

I ett senare skede övergick boråsarna till annan handel och förlagsverksamheten övertogs mer och mer av andra:

När näringsfrihet tilläts på landsbygden vid mitten av 1800-talet, fick knallarna konkurrens av lokala förläggare, ofta lanthandlare. En bidragande orsak till denna förändring kan ha varit att den

textila industrin utvecklades, inte minst i knallarnas hembygd. Knallarna övergick då ofta till att försälja industriprodukter. (Carlsson 1983:5)

Förlagssystemet för med sig ett stort beroende av arbetsgivaren. Förläggarna kunde som ovan visats, diktera villkoren eftersom de hade total kontroll över både råvaror och distribution. Det betyder att de ganska fritt kunde bestämma över betalningen. Den vinst som blev i försäljningsledet stannade dessutom i förläggarnas fickor.

PRODUCENTERNA OCH AVSALUSTICKNINGENS EKONOMISKA BETYDELSE

Utan mer omfattande studier, är det svårt att närmare ringa in den grupp människor som stickade för avsalu. Många topografiska författare förvånas över mängden producenter, deras skicklighet och snabbhet samt det faktum att främst kvinnorna, alltid har stickningen för händerna. Vidare kopplas näringen ihop med de dåliga naturgeografiska förutsättningarna för jordbruk i södra Halland. Avsalustickningen idkas för att kompensera det dåliga jordbruket, samtidigt som den hårda inriktningen på stickning utgör ett hinder för dess utveckling. Detta synsätt där man ser jordbruket som "modernäringen" diskuteras av Agneta Boqvist i avhandlingen Den dolda ekonomin. En etnologisk studie av näringslivsstrukturen i Bollebygd 1850-1950. (Boqvist 1978:113ff). Hennes undersökningsområde kännetecknas av ekonomiskt välstånd genom slöjd parad med dåliga förutsättningar för jordbruk. Samtidigt är det svårt att frigöra sig från kopplingen till jordbruket om man ska visa vilken eller vilka grupper som utövade avsalustickning eller slöjd, eftersom befolkningen i myndigheters handlingar klassificeras utifrån sitt förhållande till jord och jordbruksarbete.

Paul Carlsson har i en uppsats undersökt den lokale förläggaren Magnus Wennströms räkenskaper, bl.a. listorna över löneutbetalningar från åren 1860-1865. Magnus Wennström var bosatt i Ränneslövs socken och den dominerande förläggaren i Höks härad vid denna tid (Carlsson 1983:9). Med hjälp av de yrkestitlar under vilka stickarna står upptagna kommer Paul Carlsson fram till att

Alla stickarna var medlemmar i bondesamhället, framför allt i dess lägre skikt. Den enda gruppen med litet högre status var hemmansägarna, vilka representerar 15 % av det totala antalet. Bakom hemmansägaren finns de egentliga stickarna, hans fru, barn och ev. pigor. Minst 85 % av M.W:s stickare tillhörde alltså bondesamhällets lägre skikt från torpare till undantagsmän, backstugusittare och fattighjon. (Carlsson 1983:30)

En annan uppsatsförfattare, Ditte Johansson, pekar på avsalustickningens skiftande ekonomiska betydelse i olika befolkningsgrupper i sin uppsats "Qvinfolk hafva strumpan med sig hvar de gå..." Några aspekter på avsalustickningen i Våxtorps socken, Höks härad." (Johansson 1974:13f). Hon menar, liksom Paul Carlsson, att stickningen hade störst ekonomisk betydelse för de obesuttna - en grupp som ökade i antal under den tid uppsatsen analyserar, d.v.s. 1840-1870. Här kanske man kan se stickningen som en huvudnäring.

Gruppen mindre jordbruksägare, idkade stickningen mer som en binäring, anpassad till jordbrukets krav.

I den tredje gruppen, de större gårdsägarna, hade stickningen minst ekonomisk betydelse och utövades kanske bara "i tider av goda förtjänstmöjligheter och i perioder av undersysselsättning, speciellt under vinterhalvåret." (a.a. 1974:14).

I ett något tidigare skede, 1826-1831, delas producenterna in i hustrur, döttrar och pigor som stickade av egen ull; ortens fattiga inklusive vissa pigor som stickade åt boråsare samt städslade pigor som fick kost och logi mot 1/4 årsverke samt rätt att i övrigt försörja sig på avsalustickning för boråsare (Landsarkivet i Lund).

ARBETSPROCESS OCH REDSKAP

En fördel med avsalustickningen var den ringa investering i arbetsredskap som krävdes.

Det som behövdes var kardor, spinnrock, stickor, valkbräden - redskap som redan tidigt ingått i hushållets redskapsförråd för textilframställning och som kostade litet i förhållande till deras var-

aktighet. (Johansson 1974:10)

Med dessa redskap kom man långt, men även mer specialiserade redskap utvecklades.

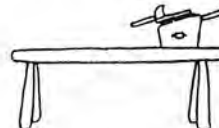
Ditte Johansson delar in arbetsprocessen från den obehandlade ullen till det färdiga plagget i tre faser: "ullförädling - stickning - valkning." (a.a. 1974:11). En fjärde fas efter valkningen är monteringen, d.v.s. hopfogandet av plagget och/eller fästandet av lösa trådar. En femte fas är färgningen, som hamnar mellan ullförädling och stickning.

I framställningen som följer diskuterar jag arbetsprocessen med utgångspunkt i de olika redskap som användes i varje fas - ullförädling, stickning, valkning och monteringen. Eftersom färgningen bara gällde begränsade mängder garn till mönsterstickning, har jag valt att inte behandla den ur redskapssynpunkt. Däremot diskuterar jag olika typer av färgämnen under rubriken "Härvtträ eller härvel".

ULLFÖRÄDLING

Kardor och kardestolar

En kvinna född 1886 i Hov, Ysby socken, berättar:

Ullen var av dålig kvalitet; det var islandsull. Den var lång och förskräckligt stri. Den var riktigt klibbig. Först skulle den nappas så att alla orenheter kom bort. Den var nämligen inte tvättad när den lämnades ut. Man kardade först en stor trilling, den lades vid värmen för då var den lättare att arbeta med. Av den grova trillingen gjordes mindre trillingar. (Nm 158, III:97)

Kardningen betecknas som ett hårt arbete på grund av ullens dåliga kvalitet av flera andra sagesmän. Vilka redskap man använde förutom kardorna, preciseras inte i uppteckningarna. Sjunnesson nämner dock ett komplement till dem: skrubban eller kardestolen (Sjunnesson 1953:141). Den består av en träställning som man sitter gränslösa över. Den ena kardan är fast i ställningen, den andra lös. Skrubban underlättar kardning av svårarbetad ull genom att man slipper hålla emot med handkraft när man kammar ut den. Med hjälp av en skrubba grovkardar man ullen, med kardorna finkammar men den - alltså de två steg som citatet ovan beskriver. Målet med kardningen är att befria ullen från tovor och få fibrerna att ligga parallellt inför spinningen.

Spinnrocken

Spinnrocken är ett förhållandevis sent textilredskap som inte brukades i Skandinavien mer allmänt förrän i slutet av 1500-talet. I Höks härad återfinns spinnrockar i en bouppteckning över en kyrkoherdefru år 1685 (LUF, A 2466:8). Redskapet nämns också i två bouppteckningar över en bondhustru samt en kronoåbohustru år 1739 (LUF, A 2477:2 samt 2475:3). Spinningen går snabbt och rationellt genom att garnet samtidigt spinns och rullas upp på en rulle. Med sländan, som var det spinnredskap som fanns före spinnrocken, måste man göra avbrott när tråden blir för lång för att rulla upp den på spinnstenen. Det har dock andra fördelar framför spinnrocken: man är inte hänvisad till att sitta stilla på en plats när man spinner utan man kan både gå och stå med arbetet för händerna. Denna fördel gjorde att sländan ändå brukades parallellt med spinnrocken på många platser. I ett avsalustickningsområde som Höks härad var det dock effektivare att spinna på spinnrock och hellre låta stickningen var för händerna utomhus. På så sätt påverkades inte arbetstakten eftersom det går lika fort att sticka vare sig man är stationär eller rörlig, men spinningen går betydligt långsammare när man använder slända.

Efter spinningen tvinnades två eller tre trådar samman till en - det färdiga garnet. "Det fanns de som inte tvinnade garnet när de spann och det kunde ju inte hålla. Sedan det upptäcktes blev det bättre uppsyn." berättar en meddelare (Nm 158, III:92). Här kolliderar två olika sätt att se på avsalustickningen. Meddelarens mor var en mycket noggrann stickerska som ofta fick beröm för sina alster (a.a. III:91). För henne och hennes barn i sin tur, var utförandet och hållbarheten det viktiga.

Att inte tvinna garnet innebar en rationalisering av arbetet. Förtjänsten ökade genom att man vann tid till en större produktion. Det viktiga för dem som "fuskade" på det här sättet, var det ekonomiska utbytet av avsalustickningen. Kanske de båda synsätten speglar olika ekonomiska situationer.

En lätt snodd på garnet får man om det entrådiga garnet nystas så att trådändarna löper fritt och man sedan stickar med båda.

Härvträ eller härvel

Den mängd garn som skulle färgas härvlades, övrigt garn nystades.

En meddelare berättar från 1800-talets slut: "*Färgämnen lämnades med, det var som spånor. Det gav gammalrosa eller lila färg.*" (Nm 158, III:92). Om förläggarna redan från början lämnade ut färgämnen tillsammans med ullen eller om man tidigare fick skaffa dem själv, framgår inte av materialet. Det är dock troligt att boråsarna delade ut färgämnen. Linné beskriver manufakturerna och färgerierna i Borås och Alingsås i sin Västgötareasa förrättad 1746. Han skriver bl.a.

BÖTTELET är en röd färg, som västgötarna sälja över hela landet, om vilken jag aldrig kunnat få genom förfrågan någon redig beskrivning, ehuru denna färg överallt i Sverige är bekant. Jag fick höra, att västgötarna ifrån Boråssidån årligen fara hit till havsklipporna, men besynnerligen till Hissingen / Göteborg/, som på norra sidan stöter hit in, varest de samla en mossa av vilken de sedermera förfärdiga sin böttelet. (Linné 1961:146f)

I Hallands Läns Kongliga Hushållningssällskaps Handlingar för år 1856 talas det om kulörta tröjor "*med rödt garn istickade*" (Hallands Läns Kongliga Hushållningssällskap 1856:24f). Den röda färgen kunde vid denna tid framställas med hjälp av dyra, importerade färgämnen (krapp eller koschenill) samt med "böttelet" som Linné beskriver.

På 1870- och 80-talen gjorde syntetfärgerna sitt intåg i Sverige. Färgningsprocessen förenklades och särskilt de första s.k. anilinfärgerna gav en helt annan och grällare färgskala än de "äkta" färgämnen. Ett exempel på detta är en halländsk tröja som finns på Kulturen i Lund. Den är stickad i ett mönster kallat bjärbo, med vit bottenfärg och röd mönsterfärg. Även om den röda färgen fläckvis är blekt, kan man på avigsidan se den ursprungliga klarröda färgen. Den är alltså troligen stickad i slutet av 1800-talet (Johansson- Palmköld 1989:61).

Vilken typ av färgämne meddelaren i början refererar till är oklart. Vid denna tidpunkt, 1800-talets slut, hade man mer allmänt tillgång till syntetfärger samtidigt som växtfärger fortfarande användes. En annan tröja i Kulturens ägo (se bild 3), benämnd "sjömanströja", är stickad i mönstret "jyske" med vit bottenfärg och en färg som betecknas som "*brunnrödlila*" på muséets katalogkort. Förmodligen är garnet färgat i det färgämne sagesmannen berättar om.

Även om Linné anser att "böttelet" ger en röd färg och hushållningssällskapet benämner tröjorna som rödmönstrade, är det inte säkert att man avser en klarröd färg. Eftersom rött var en förhållandevis svår färg att framställa, kunde även lila eller bruna nyanser betecknas som röda. Detta gör det svårt att tolka utsagorna - hushållningssällskapets uppgift kan t.ex gälla tröjor liknande Kulturens sjömanströja i "jyske".

Respekten för det färgade garnet gjorde att man bara använde det som mönsterinslag, aldrig som bottenfärg mer än till verkliga högtidsplagg (jämför sid 16).

STICKNING

Stickor

Stickorna var ganska grova, åtminstone när man stickade för avsalu. De fina stickorna brukades bara när man stickade för husbehov och kraven på resultatet var större.

Enligt uppteckningarna använde man metallstickor. De tillverkades av kapad metalltråd som slipades i båda ändar, tills de var riktigt trubbiga.

Mot slutet av 1800-talet kunde man köpa stickor "*av en kringvandrande handelsman*" istället för att tillverka dem i hemmet (Nm 158, III:87 och 93).

Längden på stickorna varierade: kortare till ärmar och andra mindre arbeten och längre till bålur. Till bålur på en sjömanströja användes t.ex. mellan sex och tolv stickor, beroende på om man stickade den i ett stycke eller om man stickade fram- och bakstyckena för sig. De långa stickorna gjorde att arbetet flöt fortare eftersom man slapp byta sticka så ofta.

Fingerskydd

Även om stickorna var trubbiga kunde det gå hål på vänster pekfinger där höger sticka går emot när garnet hämtas upp. Det löpande garnet kunde också skava hål på höger hands fingrar, särskilt garn av den dåliga islandsullen:

Förr, när de stickade av den grova islandsullen, kunde det gå hål på fingret. För att hindra det kunde de ha skydd på fingret, något skinn e.d. (Nm 158, III:93)

En annan informant berättar att hon ofta hade "ont i fingrarna av allt stickande", men i hennes hem använde man inget fingerskydd. Med tiden blev man härdad (Nm 158, III:87).

"Bingesa"

Ibland var man två personer som stickade på samma tröjbål. Man satt mittemot varandra och det var viktigt att man hade samma handlag och stickade med samma hastighet. En meddelare menar att man bara stickade på detta sätt för eget bruk - det "ansågs vara finare" med tröjor utan sidsömmar (Nm 158, III:106).

Saknades någon att sticka tillsammans med, kunde man använda en bingesa:

Det var en träställning cirka 75 cm hög. På en halvcirkelformad fot en lodrät stående stång, längst upp med ett litet stift, på vilket man hängde upp stickningen, så att tyngden kom att vila på träställningen. (Nm 158, III:98)

Det verkar som om redskapet tillhör de ovanligare⁵. Om stickningen kändes tung löste man det nog på andra sätt - antingen som ovan, genom att vara två om arbetet eller genom att rundsticka fram- och bakstyckena var för sig.

Garnkrok (min beteckning)

Stickningen utövades som tidigare nämnts, långt ifrån enbart i hemmen. "Qvinfolk hafva strumpan med sig hvart de gå, til husförhören, til kyrkan vid Catchismiförhören, då de lägga dem i vapenhuset, til dess de komma ut igen", skriver Pehr Osbeck i slutet av 1700-talet (Osbeck 1922:93). De uppteckningar som gäller det sena 1800-talet, anger vandringar till och från arbeten eller staden (Laholm) som vanliga sticktillfällen. När kreaturen skulle passas alternativt flyttas till nytt bete eller vid torvkörning då kvinnorna gick jämte lasset, var andra lämpliga tillfällen.

För att kunna sticka och gå samtidigt måste garnnystanet fästas på något sätt. Det vanligaste var att man klämde fast det under armhålan eller armen. Man kunde också fästa upp nederkanten på förklädet i linningen och lägga nystanet i påsen som bildades. Ett tredje alternativ var att använda en metallkrok fäst så att "garnnystanet hängde fast i blusen." (Bindslöjdens arkiv).

En förutsättning för att kunna gå och sticka är att garnet är nystat så att den innersta trådändan löper fritt.

VALKNING

Valkbräde, valkflage, valkefjell eller filebräde

Benämningarna är många på det här redskapet. Det beskrivs som "helt av trä med träefflor. Såg ut som en tvättbräda nu /1956/, men många gånger större." (Nm 158, III:99). Plaggen eller de olika delarna tvättades i såpa och ljummet vatten. De sköljdes tills vattnet var alldeles klart. Före valkningen doppades de åter i såpvatten och gnuggades sedan med rätsidan mot refflorna tills de krympt tillräckligt. Den filtade ytan som uppstod dolde ojämnheter i garnet och i stickningen. Alla stickade plagg valkades och arbetet betecknas som tungt.

Brätten eller brätleträ

Dessa redskap tillverkades av trä och bestod av ett platt stycke motsvarande de färdiga plaggens eller delarnas storlek och form. De användes för ärmor, bålur och strumpor. Till en "bålabräu" användes inget helt trästycke utan man gjorde en träram istället. Efter valkningen krängdes stickningen över brättena för att behålla sin form och inte krympa mer under torkningen. De verkar inte ha använts i alla hushåll. Sjunneson beskriver redskapen och de nämns i en uppteckning när det i andra förekommer andra alternativ (Sjunneson 1953:144, Nm 158, III:118). Man kunde också lägga stickningen på en stol och sätta sig på den för att få den slät (a.a. III:102). En annan metod var att den lades "på en soffa eller på ett bord med valkefjellen som press. Den var tillräck-

ligt tung. Plagget skulle ligga i press över natten." (a.a. III:105).

MONTERING

Nålar

Synålar användes för att fästa lösa trådar och för att sy ihop tröjorna d.v.s. för monteringen. Nålar är så självklara redskap i textilsammanhang att de sällan eller aldrig nämns. Om de tillverkades i hemmen eller inhandlades och vilka material som var vanligast, framgår inte av materialet. Metallnålar ingick ofta i gårdfarihandlarnas sortiment - kanske det var dessa man använde.

Om bålen på tröjorna var rundstickade i två stycken klipptes de upp till ett fram- och ett bakstycke och syddes ihop i sidorna. Stickades bålen i ett stycke klippte man upp för ärmarna och sydde i dem. På de stickade tröjorna vid Kulturen i Lund, kan man se att monteringen sköttes ganska slarvigt. Ärmarna verkar vara isydda från rätsidan med långa stygn.

Andra stickredskap

Lise Warburg beskriver ett ganska okänt stickredskap i sin artikel "Skånske knyttepinde" i Kulturen 1989. Utseendet kan variera, antingen en svarvad träpinne med ett hål stort som en sticka i mitten eller ett knippe hopknutna pinnar. Gemensamt är att den fästes vid kjol- eller förklädeslinningen och att vänster sticka sattes fast i hålet eller i pinnarna (Warburg 1989:65). På så sätt arbetade man bara med höger sticka och vänster kunde vila. Stickhastigheten ökades dessutom (a.a. 1989:63 och 65f).

Lise Warburg har hittat belägg för att redskapet användes i Skåne samt en uppgift från Steninge, Halmstads härad i Halland (a.a. 1989:63).

Knyttepinnen borde varit intressant för den avsalustickande befolkningen i södra Halland med tanke på att den hjälpte till att öka stickhastigheten, men i källmaterialet finns inga uppgifter om att man använde den. I Skåne, där de flesta beläggen för redskapet finns, stickade man mest enfärgade plagg eventuellt med reliefmönster. Stickar man däremot med flera färger, som i södra Halland, är det svårare att hämta upp rätt tråd om vänster sticka är fast. Av denna anledning tror jag inte man använde knyttepinnen till avsalustickningen.

ARBETSTAKT OCH FÖRTJÄNST

Den här genomgången av arbetsprocessen från den otvättade ullen till det färdigstickade plagget visar att arbetet både var omfattande och bitvis arbetssamt. En kvinna berättar att hennes mor gjorde tre tröjor per vecka, "*så hon fordrade, att alla skulle hjälpa till.*" (Nm 158, III:91). Tröjorna lämnade hon till "*tröjhandlaren*" varje lördag. Ibland satt hon uppe natten innan för att bli klar. För att kontrollera att ingen ull gick till spillo vägde tröjhandlaren "*de färdiga tröjorna för att se att vikten stämde*" (a.a. III:91).

I en annan uppteckning säger meddelaren att lönen för tre stora tröjor var 3 kr. Paul Carlsson kommer fram till att förläggaren Magnus Wennström under åren 1860-1865 betalade ca 0,6 riksdaler per tröja. Han fortsätter längre fram i texten:

1860 fick en av M.W:s drängar 90 rdr i kontant lön och dessutom 1 par stövlar, 1 skjorta, 1 par byxor samt bostad och uppehälle. Drängens kontanta ersättning för ett år motsvarar en produktion av c:a 150 tröjor. Priset på ett drängdagsverke mellan 1860 och 1865 var 1 rdr, vilket skall jämföras med 0,6 rdr för stickningen av en tröja. (Carlsson 1983:24)

I landshövdingens femårsberättelse över Halland för åren 1861- 1865, d.v.s. ungefär samma år Paul Carlssons undersökning omfattar, sägs försäljningspriset för tröjor vara 3 rdr eller 4,50 rdr ("Landshövdinge-ombetet/..." 1867:8). De två olika priserna betingas av att tröjorna stickades i två storlekar. Producenternas förtjänst ovan är alltså ett medianvärde för de båda storlekarna. Ett motsvarande medianvärde för försäljningspriset visar att det är drygt sex gånger större än priset för arbetet. Med tanke på förläggarnas monopolställning när det gäller ullens prissättning, torde alltså deras vinst varit stor.

STICKTEKNIKEN ANPASSAS TILL MASSPRODUKTION

Norrmannen Eilert Sundt urskiljer tre olika metoder i stickning:

1) hålla i den nedre ändan av stickan och skjuta in den övre i maskan, sedan släppa taget och lyfta upp armen och handen för att slå tråden om spetsen, 2) hålla i stickan högt upp och inte släppa taget utan att ha tråden liggande på högra pekfingeret och slå den om spetsen på stickan endast med en fingerrörelse, 3) hålla stickan på sistnämnda sätt men ha tråden liggande på vänstra pekfingeret och hämta upp den på stickans spets genom att föra in denna genom maskan, gripa uppåt och åter vrida inunder. (Wintzell 1980:11)

Undersökningen gjordes i Norge i början av 1860-talet, men metoderna är även giltiga för svenskt vidkommande.

Metod nummer ett är långsammare men ger å andra sidan ett fastare resultat. Med tanke på att man fram till vårt sekel ville att stickade plagg skulle vara lika fasta och oelastiska som vävda och sydda, förstår man att denna metod hade störst spridning. Valkning var nästa steg i processen att göra stickningen lik vävda tyger.

Metod nummer tre är den snabbaste. I områden där man stickade för avsalu föredrog man denna metod. H.P. Hansen citerar St. Blicher som 1839 skriver om stickerskorna på Jylland, Danmarks stora område för salustickning: "*Denne Methode, som er disse Bindere alene egen, nemlig at holde Traaden over venstre Pegefinger, bidrager storligen til den Hurtighed, hvormed Gjærningen gaar fra handen.*" (Hansen 1947:55)

Pehr Osbeck betecknar metod nummer ett som vanligast i Våxtorps socken, men nämner också nummer tre som något nytt:

De sticka på 2 sätt: somlige hålla tråden i högra handen, som är det allmänna sättet; andra hålla tråden i den vänstra handen och det kallas grajnabind eller kröblingebind /krymplings-, hvilket först för några år sedan kommit i bruk, sedan en hustru, som var lam i ena armen lärt sig detta, hvilket, om man skall döma efter utseendet, går fortast. (Osbeck 1922:93)

Så småningom övergår man helt till att sticka med garnet över vänster pekfinger. Fördelarna med detta sätt är kanske störst när man stickar mönster i flera färger. Trådarna ligger då parallellt över fingrarna på vänster hand. Är man tränad kan man sticka utan att hela tiden hålla blicken på arbetet.

Metoden att sticka med garnet över vänster pekfinger har haft en stor genomslagskraft. I slutet av 1800-talet då skolslöjden mer allmänt infördes i folkskolan, utarbetades riktlinjer för vad som skulle läras ut bl.a. detta sätt att sticka. Efter hand som textilproduktionen i hemmen minskade i omfattning, fick skolslöjden större betydelse för inläring av olika textila tekniker. Idag är det bara i tvåändsstickning man håller garnet i höger hand.⁶

INLÄRNING OCH ARBETSFÖRDELNING

Barnen inlemmades tidigt i avsaluproduktionen. Både flickor och pojkar lärde sig sticka i fem-sexårsåldern, för att några år senare på allvar delta i arbetet.

Vid 6-7 års ålder fick S. /född 1880 i Hov, Ysby socken/ börja sticka ärmar till sjömanströjor. Och modern kunde säga till henne att hon inte fick gå och lägga sig förrän hon hade ärmen färdig. Hon var inte mer än 10 år när hon fick börja sticka bålar. Man blev nog trött på stickning många gånger, men det hjälpte ju inte. (Nm 158, III:101)

Förutom att sticka fick man även lärda sig att karda: "*Jag hade redan fördärvat ett par kardor innan jag var 5 år. Redan så tidigt fick jag hålla på att grovkarda. Senare fick jag finkarda ullen.*" (LUF 15035:5)

Det framgår av en uppteckning att "*surullen*" d.v.s. den dåliga islandsullen, ansågs lämplig för barn att öva spinning på: "*Kunde man spinna den då kunde man också spinna annan ull.*" (Nm 158, III:110).

Av källmaterialet att döma verkar det som om barnen främst deltog i stickningen genom att som ovan sticka ärmar (jämför sid 17).

När det gäller arbetsfördelning, brukar man ofta framhålla att även männen stickade för avsalu, att gränsen mellan traditionellt manligt och kvinnligt arbete ruckades eftersom näringen hade så stor ekonomisk betydelse. Männen stickade visserligen, men under andra former än kvinnor. Pehr Osbeck skriver t.ex. att kvinnorna alltid bär med sig sin stickning, "*men mansfolken lämna strumpan hemma.*" (Osbeck 1922:93).

Düsseldorfmålaren Kilian Zoll har målat några folklivsbilder från de aktuella trakterna. En av dem, Laxen skiftas (akvarell omkring 1850, med motiv från Karseforsen i Lagan), visar en samling kvinnor och män där en av kvinnorna stickar. En litografi, Stickgille i Halland (publicerad i Bilder ur svenska folklivet, Göteborg 1855), visar en interiör från en halländsk ryggåsstuga i Karups socken. En äldre kvinna sitter och berättar för en familj, där far och en yngre son samt en dotter(?) stickar. En liten flicka nystar garn. Mannen i familjen stickar en tröja i ett mönster som förefaller vara "plättabing" (Nm 158, III:92).

2. Kilian Zoll, Stickgille i Halland, litografi, ca 1855

Detta pekar på en gräns där männen stickade inom hemmets väggar, kvinnorna även i officiella sammanhang. Det största ansvaret för avsalustickningen låg hos kvinnorna, vilket bekräftas av Hallands Läns Hushållningssällskaps Handlingar från år 1820; den kvinna som inte kan bidra till ekonomin genom att sticka är "*aktad som en slät hushållerska*" (Hallands Läns Kongliga Hushållnings sällskap 1820:65). Vid en genomgång av kronofogdens i Laholms fögderi handlingar till femårsberättelser under åren 1822-1905 nämns inte männens deltagande alls. De som sägs bidra till inkomster genom "ylletillverkning" (termen innefattar både avsalustickning och yllevävning) är hustrur, pigor och döttrar. Detta visar att männens arbete inte syntes utåt, att de tjänstemän som hade till uppgift att ställa samman underlagen till femårsberättelserna genom sin begränsade insyn i hushållen inte såg deras deltagande. En annan förklaring är att de i allmänhet trots allt bara deltog i ringa omfattning.

Ditte Johansson ansluter sig till synpunkten att männens deltagande i avsaluproduktionen är avhängig stickningens ekonomiska betydelse i de enskilda hushållen. Bland de obesuttna deltog alla

i produktionen. Bland ägare till mindre jordbruk var gränsen skarpare mellan kvinnliga och manliga sysslor. Männerna deltog bara periodiskt i produktionen, och då kanske mer i ullförädlingsprocessen än i stickningen. På större gårdar slutligen, stickade bara kvinnorna och tjänsteflickorna (Johansson 1974:13f).

I slutet av 1800-talet verkar det som om männens stickande helt har upphört. Flera uppteckningar berättar om att informanternas fäder kunde sticka, att de lärt sig som barn och att de då deltog i produktionen. I vuxen ålder är det istället deras hustrur, barn och eventuella föräldrar som står för arbetet.

Fadern hade så mycket annat att göra, så han stickade aldrig. Men det fanns ju andra karlar som stickade. En av S:s bröder brukade hjälpa till. Han tyckte det var roligt. Men om det kom någon, brukade han kasta ifrån sig stickningen under kakelugnen. (Nm 158, III:101)

När det gäller de andra faserna i arbetsprocessen, verkar det som om kvinnorna alltid skötte spinningen. Kardningen däremot kunde sysselsätta alla i hushållet, men eftersom det ansågs vara ett hårt arbete överlät man det gärna till männen.

När det gäller färgning, valkning och montering är det svårt att säga något, eftersom det inte finns några uppgifter om arbetsfördelningen i dessa moment i källmaterialet.

BINGEPRODUKTER UNDER FÖRLÄGGARTIDEN

Den produktion av binge för avsalu som ägde rum från slutet av 1700-talet till slutet av 1800-talet, utgjordes av massproducerade vardagsplagg för allmogen. Distributionen sköttes av förläggare och deras medhjälpare, undantaget de plagg man stickade vid höstens arbetsvandringar till Skåne för skörd och tröskning (Nylén 1980:327). Det finns också uppgifter om halländskor som vandrade till Skåne för att sticka årsbehovet av plagg på gårdarna - strumpor och förmodligen även de s.k. spedetröjorna som hörde till många skånska kvinnodräkter (Wintzell 1980:30). Det anses också att halländskor stickade åt Amagerborna i Danmark, vilka höll stickning för ett arbete med låg status - något för svenskar (Møller Nielsen 1983:58).

Den karaktär av vardagsvara som avsaluprodukterna hade, gör det svårt att hitta någon rest av dem idag. Textilier slets oftast ut till sista fibren. Trasorna repades upp och kardades och spanns om igen till nytt garn. En informant född 1918 i Våxtorp, kommer ihåg hur man i hennes hem skickade textiltrasor till en firma i Laholm som då utförde det man tidigare gjort i hemmen. Lumpen kunde blandas med ny ull och det garn man då fick användes som inslag i vadmalstyger till täcken (Intervju A:2).

Den andra svårigheten med bingeprodukterna är att de var avsedda att säljas - "boråsare" spred dem över stora områden i Sverige samt även i Norge och Finland (Rosander 1980:40, Nylén 1981:21f). Produkterna får man alltså söka på annat håll än i södra Halland. Man kan naturligtvis diskutera om inte befolkningen stickade samma typer av plagg för eget bruk, men enligt uppteckningarna var det stor skillnad mellan avsaluprodukterna och det man stickade för husbehov, både när det gäller **material, färg, utförande och modeller**.

Några exempel:

De avsalustickade plaggen utfördes i garn, förädlad av den ull förläggarna delade ut. Klagomålen var många på den dåliga kvaliteten som försvårade kardningen och spinningen (t.ex. Nm 158, III:97).

De plagg man stickade för husbehov införskaffades eller framställdes av ull från egna får. På det sättet hade man större inflytande över råvarans beskaffenhet. Ullen kunde sorteras och användas till olika typer av textilier beroende på fibremas längd och mjukhet.

När det gäller färger kan man se i bouppteckningar från 1700-talets södra Halland att kvinnorna använde blå strumpor samt att männens kunde vara både blå och vita (Svensson 1935:223 och 228). Uppgifterna saknar mer precis social och geografisk förankring, liksom Arnö-Bergs och Hazelius-Bergs uppgift om den blå färgen som typisk för halländska dräkter (Arnö-Berg och Hazelius-Berg 1976:78).⁷

De avsalustickade strumporna hade ullens färg (jämför sid 10). Om man använde färgat garn, var det i så fall i mönsterstickningen.

"Det var inte så noga med det som stickades till tröjhandlarna." berättar en meddelare (Nm 158, III:91). Det viktiga var att man fick ihop en viss mängd plagg och en viss summa i förtjänst per vecka. Man fick inte mer betalt för att man var noggrann, däremot tog det längre tid vilket ledde till lägre förtjänst. Avsaluprodukterna har därför en omisskännlig prägel av massproduktion (jämför sid 13). I husbehovsstickningen använde man både bättre ull och finare stickor. Här ställdes höga krav på hållbarhet och slitstyrka.

I Nordiska muséets svar på en frågelistan nummer 158 om stickning, framgår att man stickade helt andra typer av plagg i hemmet än för avsalu. Förläggarna fick strumpor, vantar och sjömanströjor. För eget behov stickade man dessutom underkjolar, kalsonger, kofter, fingervantar och muddar - både i ull och bomull. Dessutom tillkom barnplagg, vilket man inte stickade åt förläggarna. Man bör dock observera att dessa uppgifter gäller det sena 1800-talet, men trots det visar de en skillnad som nog fanns även tidigare.

En annan aspekt på detta är husbehovsstickningens anpassning till en lokal dräkttradition, något man inte var beroende av i avsalustickningen. Tvärtom kanske man eftersträvade så liten lokal prägel som möjligt för att göra produkterna säljbara. Det ortsspecifika som traditionell dräktforskning sysselsätter sig med, kanske generellt sätt snarare gällde kyrk- och festdräkter än vardagsdräkter. Här skulle det vara intressant att veta om bingeplägg även hade en marknad i de trakter som brukar anses vara "dräktkonserverna" (t.ex. Vingåkers socken i Sörmland, Södra Unnaryd och Varend i Småland). Göran Rosander menar att i gårdfarihandlarnas kundkrets ingick "praktiskt taget alla landsbygdsbor", alltså att även befolkningen i dessa orter idkade handel med gårdfarihandlare. (Rosander 1980:78).

Hur bingeprodukternas egentliga kundkrets såg ut är inte klarlagt, det rörde sig bara helt diffust om en "allmoge".

En tredje svårighet när det gäller avsalustickningen är den insamlingspolicy museerna länge hade. Förutom att man liksom i den tidiga hemslöjdsrörelsen betonade ortskaraktären⁸, köpte och samlade man in vackra festföremål. Vardagsföremålen lämnades oftast därhän. På textilsidan innebär det t.ex. att de slitna och lappade vardagsplaggen är mycket dåligt representerade.

Trots de svårigheter jag ovan redogjort för, ger de källor jag använt en inblick i typen av avsaluprodukter och deras utseende. Nedan följer en genomgång och beskrivning av dem.

BINDTRÖJOR

Den största varugruppen utgörs av bindtröjor. Småmönstrade "sjömanströjor" för män var den vanligaste produkten under senare delen av 1800-talet. Mönstret de vanligtvis stickades i kallas "jyske", man tror att mönstret kom till Halland via Jylland (Johansson-Palmsköld 1989:55). En stickerska född 1882 i Ränneslöv, kallar mönstret för "stolpabing" (Nm 1956 III:92). Samma mönster var flitigt förekommande på Färöarna (Møller Nielsen 1988:25).

Eftersom ullens kvalitet var dålig, var det en fördel att sticka småmönstrat. Trådarna som följer med på avigsidan när man sticker med två eller fler färger, stabiliserar plagget. Dessutom blir det tjockare och varmare.

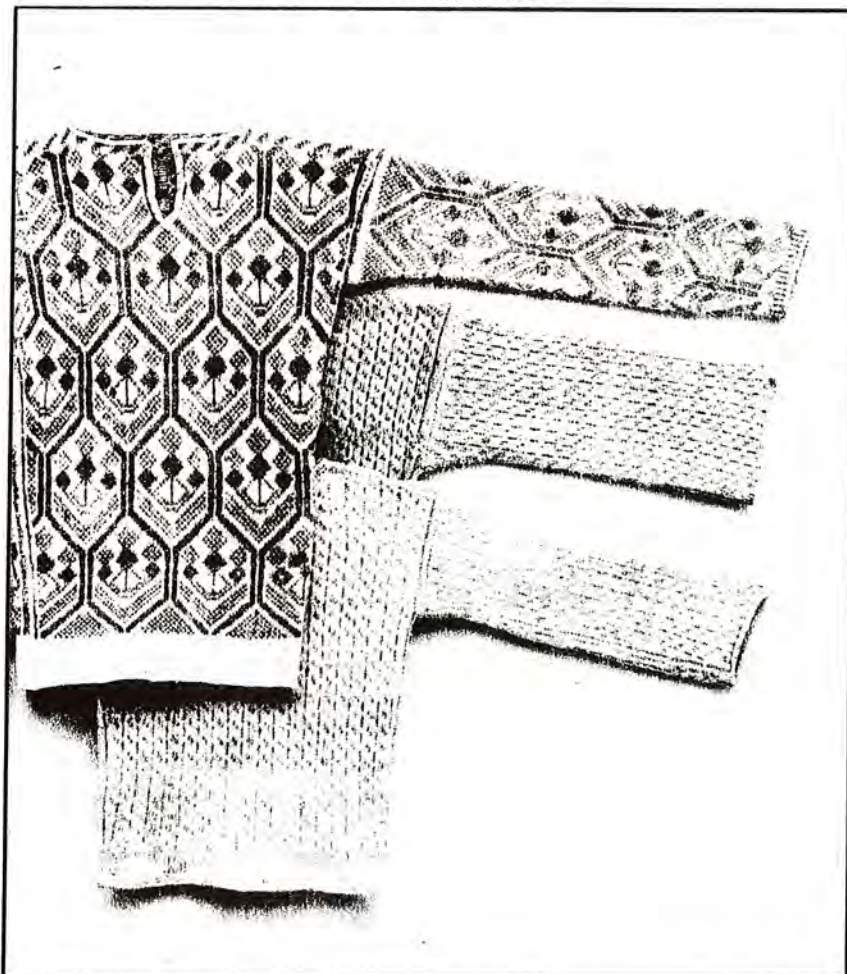
Nedan följer en analys av tre halländska tröjor som finns i Kulturen i Lunds ägo.⁹ Två av dem är sjömanströjor i "jyske", den tredje är stickade i ett mönster kallat bjärbo (muséets beteckning: K.M., K.M.I. samt K.M. 74 243). De saknar uppgift om proveniens och om när de kom till Kulturen. Förmodligen skedde det tidigt i museets historia. En gammal uppgift om bjärbotröjan gör gällande att den är från 1700-talet, en analys av den visar att den snarare kan dateras till sent 1800-tal.

Tröjorna har karaktären av massproduktion. De är ojämnt stickade, dåligt monterade och garnet är tunt på sina ställen. Bottenfärgen är naturvit och mönsterfärgerna brunrödlila, brun respektive röd. Nederkanten består av en liten resår samt ett stycke slätstickning i bottenfärgen innan mönsterstickningen börjar. Tröjorna är alltså avsedda att bäras nedstoppade i byxorna.¹⁰

Garnet är av islandsull, tvåtrådigt och mycket löst tvinnat på sjömanströjorna. Bitvis ligger trådarna helt parallellt (jämför sid 9).

Tröjorna är vidare upptill än nedtill. De båda sjömanströjorna är rundstickade och sidorna är markerade med långsgående ränder i de olika färgerna. Bjärbotröjan är stickad i två stycken och ihopsydd i sidorna. Även här är sidorna markerade. Ökningarna har gjorts på var sida om dessa "sid-

sömmar". Upptill är en liten mönsterdekoration i form av trianglar respektive diagonalränder, innan axlarna har maskats av tillsammans (d.v.s. samtidigt som avmaskningen sker "syr" man ihop axlarna). Halsringningen är rakt avstickad. På bjärbotröjan har ett tygkantat sprund mitt fram tillkommit senare: sömmen har gått upp så man kan se de maskinsömmar som kantar sprundet för att hålla maskorna på plats när det klipptes upp.

3. Kulturens tre tröjor i Bjärbo och "jyske". Fr v KM 74.243; KM och K.M.I.

Ärmarna har stickats runt, från ärmhålet och ner till handleden. Detta sättet att sticka ärmar bekräftar tröjornas vardagskaraktär. Liksom man "förfotade" strumpor genom att på ett gammalt strumpskafst sticka på en ny fot, kunde man repa upp den utslitna nederkanten på ärmen och sticka om den.

Särskilt bjärbotröjan är intressant att studera. Här är ärmarna tydligt stickade av två olika personer, den ena ovan vid arbetet. Vänster ärm är lösare stickad, längre än den högra och ganska bubblig i mönstret. En nybörjare brukar ha svårast att få lagom spända trådar på avigsidan vid mönsterstickning. Den bubbliga karaktären kommer sig av att trådarna är för hårt hållna. Vidare har bjärbomönstret avslutats tidigare på vänster ärm än på höger, före den avslutande kanten i längsgående ränder. Vänster ärm är alltså troligen stickad av ett barn på väg att lära sig arbetet.

En annan sak att lägga märke till på ärmarna är att när de stickas från ärmhålet mot handleden vänds mönstret upp och ned. När man stickar "jyske" spelar det ingen roll, eftersom mönstret ser likadant ut från båda hållen. Bjärbomönstret är känsligare i detta avseende, det är betydligt större och inte "liksidigt". Man brydde sig alltså inte om att mönstret kom upp och ned (jämför sid 26).

Sättet att sticka tröjor visar en hög grad av specialisering. Det finns andra lösningar man kan t.ex. plocka upp maskor kring ärmhålet och sticka ärmen. Detta fungerar dock inte om alla i ett hushåll skall vara involverade i arbetet. Då krävs att arbetet delas upp på flera. Dessutom försvåras valkningen och torkningen på brätten om ärmen stickas direkt på bälgen.

Om man tittar på själva modellen ser man en förenkling genom att halsen stickats rakt av. Det

spar en del tid att inte göra någon halsringning, förutom att liksidigheten gör tröjan vändbar och möjlig att slita jämnt. I övrigt är styckena raka, så när som på ökningarna på bälten och minskningarna på ärmarna mot handleden. De är bitvis ganska oregelbundet gjorda.

När det gäller "sömmarna" som även finns på ärmarnas undersidor, brukar de framhållas som bevis för det jag tidigare nämnt - att stickade plagg skulle likna vävda och sydda. Jag menar att "sömmarna" snarare hade en praktisk funktion. Om alla ökningarna och minskningar av maskantalet sker i anslutning till en "söm" är det lättare att hålla reda på var och när man skall göra dem. Med tanke på att ljusförhållandena kunde vara problematiska, underlättades säkert arbetet på det här sättet. Även på enfärgade plagg gjordes sidmarkeringar med hjälp av aviga maskor.

STRUMPOR

Strumpor och tröjor utgjorde den största andelen i avsaluproduktionen. Pehr Osbeck skriver att "i Våxtorps Sockn är strumpehandlen mäst lönande." (Osbeck 1922:92). Senare i texten beskriver han strumporna på följande sätt:

Strumporna stickas mycket löst af groft garn, åfta mer värzdlöst än det märkes efter valkning. Ut i en ovalkad strumpa har jag fyllt öfver 7 kappar (ungefär 32 liter!) råg. En strumpa bör hålla i vidden 132 maskor, 33 maskor på varje strumpesticka och 346 gånger i längden, utom hälen eller 8 knok. Et knok mätes från det yttersta af längsta fingret til dess nedersta led eller knota utan på handen. (A.a. 1922:93f)

Efter mina mått betyder det att en ovalkad strumpa mäter cirka 80 cm från tån. Längden efter valkningen beror på hur hårt strumporna bearbetas och drar ihop sig. Om Osbeck avser kvinno- eller mansstrumpor framgår inte, men för båda gäller att de gick dock upp på knät för att hållas uppe med strumpeband knutna strax under knäskålen (Arnö-Berg och Hazelius-Berg 1976:210).

I den kvinnliga dräkten ingick långa strumpor mycket länge, ända in på 1900-talet. I mansdräkten ändrades strumplängden tidigare. Så länge knäbyxor brukades, var strumporna långa och knutna med strumpeband strax under byxans nederkant. När långbyxan kom i bruk kunde strumplängden kortas. Detta skedde först i Frankrike i slutet av 1700-talet, då revolutionsanhängarna utmärkte sig genom att klä sig i långa byxor (Broby-Johansen 1985:183). Så småningom märktes förändringen också bland den manliga allmogen i Sverige. Sigfrid Svensson skriver att knäbyxorna då användes "som underplagg länge efter det att långbyxorna kommit i bruk. En följd av detta var, att man också behöll långstrumporna, dels för värmens skull och dels för att de moderna kortstrumporna voro svåra att hålla uppe på benet." (Svensson 1935:229).

Hur påverkade denna modelförändring strumpproduktionen? Vilken anpassning rådde till förläggaren och kundkretsen? I en landshövdingensrapport från mitten av 1800-talet är produktionen av "halfstrumpor" större än produktionen av "helsstrumpor" ("Landshöfdinge-embetet/.../ 1862:7). Den här övergången berodde förmodligen på mansdräktens förändring, men också på de stora strumpleveranserna till armén. Osbeck nämner en leverans år 1765 på 24.000 par (Osbeck 1922:94). Under krigsåren 1808-1809 skedde också stora leveranser till Krigs-Collegium. Statsinköp skedde också bl.a. år 1855 genom 4.800 par strumpor till Förvaltningen för Sjöärenden (Styrelse- och revisionsberättelse 1913:4). Troligt är att man från myndigheternas sida efterfrågade strumpor med ett visst utseende. Vid kontakt med Armémuseum i Stockholm upplystes jag om att strumporna var korta till den militära uniformstyp som användes åtminstone i början av 1800-talet, de var valkade och därmed oelastiska. Om den typen av strumpor stickades till armén kanske den också stickades till allmogen.

Proportionerna mellan kvinno- och mansstrumpor framgår inte av materialet. Anna-Maja Nylén menar att:

På 1770-talet hade befolkningen i Laholm specialiserat sig på stickning av kvinnostrumpor med granna kilar, medan man i Ränneslöv, Ysby, Hasslöv, Våxtorp, Östra Karup och Skummeslöv gjorde mansstrumpor. (Nylén 1981:325)

Arméleveranserna torde ha gjort att produktionen av mansstrumpor vida överskred den av kvinnostrumpor.

En annan fråga är om strumporna var färgade eller ofärgade, mönstrade eller omöstrade. Arméleveranserna gällde ofärgade strumpor. I Hallands Läns Kongliga Hushållningssällskaps Handlingar från år 1856 skiljer man mellan "hwhita sticktröjor" och "kulörta eller med rödt garn istickade" (Hallands Läns Kongliga Hushållningssällskap 1856:24f). Denna distinktion görs inte när det gäller strumpor, vilket talar för att de stickades i ullens färg d.v.s. att det rörde sig om vardagsstrumpor.

Under det sena 1800-talet stickades även bomullsstrumpor för avsalu. Det var strumpor för både kvinnor, män och barn, randiga i "rött och vitt eller rött och blått. Aldrig mer än två färger." (Nm 158, III:88). Strumporna stickades på beställning "av kringvandrande gummor" som sedan sålde dem i staden (a.a. III:88 och 86).

"NATTMYSOR"

Richardson skriver år 1752 att i Höks härad "*tilwärkes mycket både af finare, och gröfre slags stickade Strumpor, och Nattmyssor*" (Richardson 1752:225). Det verkar som om dessa mössor bara tillverkades under en begränsad tid. I en landshövdingsrapport från åren 1856 till 1860, uppskattas tillverkningsmängden av olika plagg; "96.000 tröjor, 30.000 par hel- och 36.000 par halfstrumpor, 28.000 par vantar" ("Landshöfdinge-embetet/..." 1862:7). Mössor finns alltså inte i denna uppräknig. Richardsons utsaga kan tolkas så att ordet "mycket" avser strumpor och att nattmössetillverkningen inte var så stor. Utseendet på dessa "nattmyssor" är kanske detsamma som på toppmössan den stickande mannen på Kilian Zolls litografi Stickgille i Halland bär (se bild 2). Mönstret ger ett randigt intryck, modellen är lång och mössan avslutas med en röd tofs som hänger ner på sidan. Bonadsmålaren Johannes Nilsson från Breared i Tönnersjö härad, grannhäradet norr om Höks härad, har flera gånger avbildat en liknande toppmössa (Bringéus 1982:200, 243 samt 253). Den har vit botten och är randmönstrad i två färger. Det verkar som om ett brätte vikts upp och tofsen är gjord av garn i de tre färgerna. Modellen har varit vanlig bland den svenska allmogen, i stickad variant förmodligen från 1700-talet (Nylén 1982:65f).

Ett citat från Nordiska museets svar på frågelistan om stickning förtjänas att återges: "*J. hade aldrig stickat mössor, förrän hon började sticka för Bindslöjden. Hade aldrig förrän då sett folk använda stickade mössor.*" (Nm 158, III:113) Informanten var född i Våxtorps socken år 1879.

VANTAR

Vantar verkar tillhöra ett senare skede i avsalustickningen. De omnämns först på 1800-talet ("Landshöfdinge-embetet/..." 1862:7).

En informant född 1879 i Hishult, berättar om fiskarvantar:

Min mor hade specialiserat sig på fiskarvantar av islandsull. De skulle ha en tumme på var sida, så att det inte var så noga, hur fiskarna krängde dem på sig. Det skulle ju gå fort att ta på sig vantarna. (LUF 15035:4-5)

Nordiska muséet frågar förgäves efter denna typ av vantar när de intervjuar informanter från Höks härad. Här har man bara stickat "*påsavantar*" för avsalu. De tillverkades av ofärgat garn: "*det var aldrig mönster på vantarna förr. 'Det går ju fortare att binga rätt och slätt.' Dessutom slets mönsterstickade vantar fortare eftersom man lätt kunde fastna i de lösa trådarna på baksidan.*" (Nm 158, III:113)

FÖRLAGSSYSTEMETS TILLBAKAGÅNG

Den begynnande industrialiseringen av Sverige innebar stora förändringar för befolkningen. De grupper som tidigare helt eller delvis livnärte sig på slöjd i olika former, fick se sina alster utkonkurrerade av billiga industriprodukter. Särskilt märkbart var det på textilområdet eftersom detta redan på 1700-talet industrialiserades, främst i England. När denna utveckling nådde Sverige knappt hundra år senare, hade tekniken och därmed produkterna hunnit utvecklas. För att kunna konkurrera med dessa i ett initialskede fick slöjdarna acceptera lägre förtjänst. När det gäller avsalustickningen ledde detta till rationaliseringar av arbetet, bl.a. i form av att man inte tvinnade garnet man stickade av eller att man drev upp arbetstakten genom att t.ex. inte rätta till uppkomna fel. I ett senare skede lönade sig inte hanteringen för förläggarna och de slutade helt enkelt att lämna ut ull i slutet av seklet. En informant nämner årtalet 1894 som den tidpunkt hennes familj slutade sticka. Som orsak nämner hon inte att förlagsverksamheten upphörde, utan att det blev

"mera tillgång på arbete ute" (Nm 158, III:111). Med det kan avses säsongarbete på de skånska sockerbruken, vilket sysselsatte en annan informants far (Intervju B:42). Den ökade tillgången på arbete skall ses mot bakgrund att industrins arbetskraft främst rekryterades bland landsbygdens fattiga och obesuttna, den grupp som här främst var beroende av inkomsterna från avsalustickningen. Många sökte sig också till större orter med bättre utkomstmöjligheter. Under perioden 1886 till 1890 minskade befolkningstalet på den halländska landsbygden till förmån för städerna ("Landshöfdinge-embetet/..." 1892:5).

En annan orsak till den ökade tillgången på arbete var den omfattande emigrationen till främst Amerika (a.a. 1892:5f). Även om den inte orsakade någon direkt arbetskraftsbrist, bidrog den ändå till att dagsverkspriserna ökade (a.a. 1882:9).

Trots detta hamnade vissa grupper utanför. Det gällde äldre människor och kanske främst kvinnor. Flera ägde stor teknisk slöjdskicklighet, men saknade avsättning för sina alster. I Höks härad drabbades dessa mycket hårt: "*Den dag de förläggarna/inte infann sig för att lämna ut ull eller hämta färdigstickade strumpor stod man utan bröd.*" (Bringéus 1983:126)

Det är mot bakgrund av detta som hemslöjdsrörelsen och Föreningen Bindslöjden i Laholm kom att verka i början av 1900-talet.

II: HEMSLÖJDSRÖRELSEN

Den svenska hemslöjdsrörelsens officiella startår är 1899, då Lilly Zickerman initierar grundandet av Föreningen för Svensk Hemslöjd. Dess uppgift var att skapa avsättningsmöjligheter för lokala slöjdare i landet och att bistå dem med råd, mönster och modeller till en kvalitetsslöjd. Man startade ett försäljningsmagasin i Stockholm och skapade ett kontaktnät med slöjdare som levererade varor.

Föreningen initierade också bildandet av lokala hemslöjdsföreningar, den första i Leksand år 1904 fick snart efterföljare. De flesta kom till under 1910-talet och när Hemslöjdskommittén presenterar sitt betänkande 1917 finns det 33 föreningar, de flesta länsföreningar, med tillhörande butiker.

Vad ville man då med denna rörelse och vad låg bakom dess bildande?

Frågorna är ganska komplicerade att reda ut, nedan pekar jag på några relevanta faktorer i detta sammanhang.

En av hemslöjdsrörelsens målsättningar var att verka för de sämst ställda på landsbygden genom att skapa en marknad för deras slöjdprodukter. Ordet hemslöjds ursprungliga betydelse; en slöjdtillverkning i hemmet och för hemmet, blev ett begrepp med en förändrad innebörd. Det kom att stå för en motpol till industrins "dussinvaror". Man kan se det i form av motsatspar: handgjort - maskingjort, tillverkat i hemmet - industritillverkat, till husbehov - till en anonym marknad samt orts-karaktäristiskt och nationellt - internationellt. Som ett övergripande motsatspar står äkta - oäkta. På så sätt var hemslöjdsrörelsen ett led i nationalromantikens sökande efter det nationella, det ursprungliga och det äkta, av civilisationen oförstörda.

Att satsa på hemslöjd ansågs också vara en satsning på ordning och moral. Man höll samman familjen i aftonlampans sken där medlemmarna lärde sig kärleken till fosterlandet och arbetet (Waern-Bugge 1915:31f). Detta kunde förhindra en fortgående urbanisering och emigration. Husmödrarna kunde vara hemma och slapp arbeta borta för att bidra till försörjningen.

Hemslöjdsföreningarna med sina butiker var den förmedlande länken mellan landsbygdens slöjdare och intresserade kunder, ofta stadsbor. Hemslöjd blev inte bara ett modebegrepp, det blev också modernt att använda hemslöjdsprodukter som beklädnad och i inredningar. Hemslöjden kom också att bli en del av turistnäringen. Den ortskaraktäristiska produkten som uttryck för den äkta folksjälen, kunde tilltala både svenskar på resa i landet och utländska besökare.

Vid slutet av 1800-talet var industriprodukter tillgängliga för alla samhällsgrupper - landsbygdens befolkning såväl som industriarbetare i städerna. De var för många åtråvärda som symboler för den nya tiden och framåtskridandet trots omfattande brister i kvalitetshänsyn, utförande och passform när det gäller kläder (Szabó 1984:106f). Bland annat som en reaktion mot industrins produkter utkom 1899 Ellen Keys skrift *Skönhet för alla*, där hon anför skönhet som en demokratisk princip. Hon, liksom många andra av tidens kulturdebattörer, såg en fara i att "folket" omgav sig med "fula dussinvaror". Det ansågs viktigt att arbeta för att "höja smaken" hos befolkningen enligt tanken att en vacker omgivning ger nöjda och lyckliga människor. Man ville få de mindre be-

bemedlade hemmen att överge de industritillverkade varorna till förmån för den typ av varor hemslöjdsrörelsen stod för.¹¹

Ett tecken på frågans dignitet, är att man redan år 1912 tillsatte en utredning redovisad som Hemslöjdskommitténs betänkande år 1917. Här undersöker man genom enkäter slöjden i landet, hemslöjdsföreningarnas och hushållningssällskapens verksamhet. Här definierar man och avgränsar begreppet hemslöjd mot närliggande begrepp som hemindustri och hantverk. Man anser hemslöjd vara "*den ursprungliga formen för all producerande verksamhet*", "*en produktion i hemmet och för hemmet*" där överskottet går till försäljning och blir saluslöjd (Hemslöjdskommitténs betänkande 1918:7). Hemslöjd anses vara "*en jordbrukets binäring*" (a.a. 1918:7)¹².

Vidare betonas det ortskaraktäristiska i hemslöjdens produkter.

När det gäller avgränsningen till hemindustri och hantverk, låter definitionen av det förstnämnda likt förhållandena för avsalustickningen före industrialismen och föreningen Bindslöjden; "*den rörelse, där personer på uppdrag av arbetsgivare för dennes yrkesmässigt bedrivna näring sysselsätas med tillverkning eller förarbetning av varor i sina egna bostäder eller andra arbetslokaler, som icke tillhandahållas av arbetsgivaren.*" (a.a. 1918:10). Detta visar på de stora svårigheter man hade med att inränga den slöjd som faktiskt bedrevs i de definitioner man uppställde. Samtidigt kanske definitionerna verkade styrande på slöjden. Eftersom den ortskaraktäristiska slöjden prioriterades, fick slöjderna anpassa sin produktion till vad hemslöjderna ville ha.

Förebilder

Tidigare sammanslutningar som också främjade slöjden är hushållningssällskapen, bildade länsvis i början av 1800-talet, samt Svenska konstslöjdföreningen, bildad år 1845. De förstnämnda utövade, förutom att främja jordbruket, slöjdundervisning på landsbygden och försökte sprida lämpliga mönster och modeller till slöjdare. Den sistnämnda hade som målsättning "att förbättra den svenska produktionen så att landet blev oberoende av utländsk import" bl.a. genom att verka för den svenska husslöjdens utveckling (Frick 1978:47). I slutet av 1870-talet avtog arbetet med slöjden och "föreningen koncentrerade sin verksamhet till konstindustrin" (a.a. 1978:81). Det arbete som bedrevs gällde främst de manliga slöjderna.

Föreningen Handarbetets Vänner är ett annat exempel på en sammanslutning som verkade för de kvinnliga slöjderna. Föreningen bildades år 1874 av Sophie Adlersparre tillsammans med Hanna Winge och Molly Rothlieb. Man ställde ut och sålde textilier tillverkade av främst borgerliga och adliga kvinnor i Stockholm och på landsorten; "*nationella broderier, spetsar, knypplade och sydda, väfnader till möbeltyg, gardiner, mattor enligt mönster från äldsta tid, kuddar m.m.*" (Handarbetets Vänner 100 år, 1974:opag.). Citatet är hämtat från en reklamtext för Handarbetets Vänner byrå "*för mönster och handarbeten i gammalnordisk stil, lämpade efter nutida ändamål*" (a.a. 1974:opag). Man samlade in en del allmogetextilier som förebilder till produktionen, men någon exakt kopiering av dessa ägnade man sig inte åt. De äldre formerna och teknikerna omskarpades istället i nya funktioner. Handarbetets Vänner inriktade sig mer på en konstnärlig verksamhet än på produktion av bruksföremål, med samarbete med kända konstnärer som Carl Larsson.

Hemslöjdsrörelsen och den borgerliga kvinnorörelsen

I Handarbetets Vänner fall kan man finna en direkt koppling till 1800-talets borgerliga kvinnorörelse. Förutom att föreningen drevs av kvinnor och verkade för kvinnligt slöjdekunnande, startade flera av dess initiativtagare (bl.a. Sophie Adlersparre) även Fredrika Bremerförbundet år 1884. Föregångaren till föreningens tidning "Dagny" (utkom 1886-1907) var "Tidskrift för hemmet", grundad 1859 av Sophie Adlersparre, signaturen Esselde.

Eftersom den borgerliga arbetsmarknaden länge var stängd för kvinnor, var det många i det ledande skiktet som istället engagerade sig i olika typer av ickecellt arbete. Det ansågs vara en socialt legitim sysselsättning att t.ex. verka för hemslöjdens sak. Engagemanget kunde även kräva ekonomiska uppoffringar i form av gåvor och direkta lån till verksamheten¹³ eller resor och uppehåll vid geografiskt spridda utställningar.

Hemslöjdsrörelsen beredde också avlönad sysselsättning i form av föreståndarinne- och butiksbiträdestjänster för kvinnor. De förstnämnda platserna innehades av textilutbildade, ofta ensamstående kvinnor. Förenklat uttryckt: borgerliga kvinnor som erhållit utbildning och som av ekonomis-

ka skäl var tvingade att försörja sig själva. Butiksbiträdena hade en enklare härkomst, kanske med en kortare vävutbildning bakom sig.

Förutom att föreningarnas anställda var kvinnor, kom man främst att vända sig till kvinnliga slöjdare sysselsatta med "kvinnliga" slöjder.

FÖRENINGEN BINDSLÖJDEN

Föreningen Bindslöjden var en av de tidigt grundade hemslöjdsföreningarna. Mer detaljerade uppgifter om hur det gick till saknas, men doktorinnan i Laholm - Bertha Borgström - var den som initierade bildandet 1907. Med sig hade hon friherrinnan Beate Carlheim-Gyllensköld på Wallens säteri. Ebba Edquist, som 1952 efter 40 års anställning i butiken i Laholm, skrev ner sina minnesanteckningar, menar att när fru Borgström "*såg den verkliga nöd som rådde bland torpare och stutare i Våxtorps socken men också den handskicklighet de besutto beslöt hon att göra något för dem.*" (stencil, Bindslöjdens arkiv). Britta Johansson (f.d. chef för Hemslöjden i Halmstad), som personligen träffat Bertha Borgström bekräftar de filantropiska motiven:

Jag fick den uppfattningen att främsta orsaken till Bindslöjdens start var att ge arbete åt sydhallands kvinnor. Genom att hennes man var läkare kom hon i kontakt med fattigdomen och förstod att minsta ekonomiska bidrag var välkommet. (brev till förf. den 23 april 1988)

I egenskap av fru på ortens gods torde friherrinnan Carlheim-Gyllensköld haft kännedom om de enskildas förhållanden och därmed om vilka som kunde tänkas vilja sticka åt föreningen.

En mönsterinventering gjordes genom att stickerskor stickade upp provlappar på mönster de kände till. Enligt Ebba Edquists minnesanteckningar tog Bertha Borgström kontakt med modehuset M.E.A. (Militärekiperings AB) i Stockholm¹⁴ som befanns intresserade av ett samarbete, "*och 1907 var Bindslöjden som rörelse en verklighet.*" (stencil, Bindslöjdens arkiv). Den första tiden hade man ingen personal utan allt arbete utfördes ideellt av bl.a. Bertha Borgström.

Föreningens uppgift var

att särskilt i södra Halland söka tillvarataga den sedan gammalt där idkade så vackert mönstrade handstickningen, s.k. "binget", höja dess kvalitet, befordra försäljningen av tillverkade alster och sålunda söka återföra den goda inkomst, som denna stickning tidigare hade utgjort för så många allmogehem. (Halländska hemslöjdsföreningen Bindslöjden u.p.a. 1911-1935, 1936:2)

År 1908 gjordes ett försök att bilda en länsförening - Hallands hemslöjdsförening, som på grund av bristande uppslutning lades ned 1910. Ett nytt försök gjordes året därpå, 1911, och genom initiativ från föreningen för Svensk Hemslöjd konstituerades Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden u.p.a. Målsättningen för denna länsförening var "*att främja Halländsk hemslöjd, företrädesvis bindslöjden.*" (a.a. 1936:2). Laholm med sin redan fungerande bindslöjdsverksamhet, blev huvudort för den nya föreningen. År 1916 öppnades ett försäljningsmagasin i Halmstad och verksamheten utökades till att gälla hela länet.

Liksom andra hemslöjdsföreningar hade Halländska hemslöjdsföreningen bindslöjden u.p.a. två verksamhetsområden; en kulturell - ideell och en affärsmässig. Genom råd, upplysningar, utställningar, föredrag och undervisning ville man sprida kunskap om slöjden; "rädda den gamla ortskulturen" samt befrämja slöjdens "fostrande betydelse för hem och härd" (a.a. 1936:3). Den affärsmässiga delen rymde allt arbete som skedde i butiken i Laholm samt i den filial som senare öppnades i Halmstad.

Hemslöjdsföreningarna var beroende av ekonomiska bidrag från institutioner och privatpersoner. Man sökte ofta bidrag från landstingen och hushållningssällskapen som också ville verka för slöjderna på landsbygden. Hallands läns hemslöjdsförening bindslöjden u.p.a. beviljades en årlig summa från båda håll vid starten år 1911.¹⁵ Föreningen Svensk Hemslöjd bidrog med ett delvis räntefritt lån de första åren.

För att stärka ekonomin vände man sig till "högre" beskyddare, ett känt adligt eller kungligt namn borgade för solida medlemmar som kunde bidra till verksamheten. En sådan person som verkade som ordförande i föreningen från år 1925 till 1937 samt som arbetsutskottets ordförande

1911-1937 (stencil, Bindslöjdens arkiv) var friherren Richard Hermelin, bosatt på godset Fröllinge utanför Halmstad. Det arkivmaterial rörande föreningens verksamhet som finns bevarat, består till stor del av korrespondens till och från Richard Hermelin. Han engagerades i stort som smått, i konfidentiella personalfrågor eller i tvister rörande avtal mellan föreningen och återförsäljare i Stockholm.

Kring friherre Hermelin återfanns i styrelsen en landstingsrepresentant, en representant från Hallands läns hushållningssällskap, butiksföreståndarinnan¹⁶ samt kvinnor och män ur det ledande skiktet med titlar som konsul, arkitekt, kamrer, direktör m.m. Flera kvinnor satt med i styrelsen, titulerade "fru" eller med en feminisering av makens yrke. De kvinnor som benämns "fru" har borgerliga efternamn och kan därmed också räknas till samma ledande skikt. Gertrud Grenander Nyberg konstaterar att "*Även om hemslöjdsföreningarna hade som ett av sina främsta mål att hjälpa slöjdarna, fanns ingen representant för dem i styrelserna - ett förhållande som var typiskt för tiden.*" (Grenander Nyberg 1988:178).

Att rekrytera stickerskor verkar inte ha varit något problem (stencil, Bindslöjdens arkiv). Man vände sig direkt till tänkbara kvinnor i Våxtorp. Stickerskan Amanda Bengtsson berättar:

AB. har varit med från början i Bindslöjden. Det gick till så att Hennes Nåd (d.v.s. friherrinnan Gyllensköld på Vallen) och Doktorinnan Borgström kom och frågade om hon ville sticka på beställning. "Nej, det kan jag säkert inte", svarade AB. Men då blev Doktorinnan arg: "Manda kan om hon vill." Ja, visst ville hon, men hon trodde ju inte, att hon kunde klara upp det. "Manda kan försöka", sa Hennes Nåd. (Nm 158, III:93)

Förutom dessa personliga kontakter annonserade man efter stickerskor i lokalpressen.

Man sysselsatte även ett äkta par - Lars Petter och Beata Bengtsson från Våxtorp. De kom att representera Bindslöjden och uppträda vid ett flertal tillfällen, uppmärksammade genom sina halländska folkdräkter och att de satt mitt emot varandra och stickade på samma tröjbål (se bild 9).

Långt ifrån alla kom från Våxtorp, föreningen Bindslöjden sysselsatte även folk från samhällen och byar omkring (Laholm, Edenberga, Skottorp, Ränneslöv m.fl.). År 1914 då man stickade militärstrumpor åt armén, öppnades också en utlämningsfilial i Halmstad.

Av materialet framgår att flera av de första stickerskorna var födda på 1860- och 1870-talen. De hade alltså lärt sig sticka som barn och deltagit i bingeproduktionen under förläggartiden. Många av dem fortsatte att sticka åt Bindslöjden högt upp i åldrama och flera av dem förärades medaljer från Hemslöjdernas Riksförbund för sitt arbete.

Dessa stickerskor med rötter i förlagssystemet kunde sin sak även om de fick anpassa arbetet efter Bindslöjdens krav, helt skilda från de förläggarna ställde. Flera av stickerskomas döttrar och t.o.m. dotterdöttrar fortsatte arbetet för Bindslöjden. I ett senare skede fick man nyrekrytera stickerskor och då även undervisa dem i att sticka bing.

ARBETETS ORGANISERING

Föreningens verksamhet bedrevs från början i doktorsvillan i Laholm dit stickerskorna kom för att få och lämna sina arbeten. Efterhand som verksamheten växte flyttade man till större lokaler - till fabrikör Axel J. Dock, till laxhandlare S.P. Larsson och slutligen till en lägenhet om tre rum och kök, som också var butiklokal. Samtidigt anställdes föreståndarinnan fröken Tekla Löfgren, som disponerade ett av rummen som bostad. År 1912 efterträddes hon av fröken Märta Måås-Fjetterström, som slutade redan efter ett år för att förestå Föreningens för svensk hemslöjd vävskola i Vittsjö, Kristianstad. Tora Simsson hette nästa föreståndarinna som stannade till år 1931. Dessa föreståndarinnor hade det ekonomiska ansvaret för butikens verksamhet förutom att de ledde arbetet och var chef för de anställda. I avtalet med föreningen ingick en fast lönesumma plus ett tantiem, en ersättning baserad på den eventuella vinsten.

Varje stickerska försågs med en nummerbeteckning som användes när arbetet fördelades. "*Det lämnades ut i en stor påse, och i den småpåsar till var och en i familjen som stickade.*" (Nm 158 III:93) Numret var broderat på utsidan av påsen som innehöll garn och mönster uppritat på rut-papper samt måttuppgifter. De första åren fick stickerskorna själva gå till Bindslöjden för att lämna sina arbeten och få nya. Stickerskorna i Ränneslöv "hade var sin vecka som de gick in till Laholm med stickning." (Nm 158, III:111). Från Våxtorp till Laholm och tillbaka var det en dagsfärd. Genom Beate Carlheim-Gyllenskölds försorg kunde man förlägga ett utlämningsställe

4. Stickerskor samlade i Bindslöjdens lokaler i Laholm, ca 1914. Fotograf okänd.

till Vallen. Senare förlades utlämningsstället i Våxtorp till den gamla banklokalen dit personal från Bindslöjden i Laholm kom en bestämd dag i veckan. Man lejde en kusk som åtog sig att köra. Senare använde man bil för att slutligen förlägga transporter till buss och då ett besök var tredje vecka.

Det garn man använde var ett högklassigt egenimporterat garn från England i olika kvaliteter och färger. Till skillnad från de inhemska garnerna var det färgäkta, något som var viktigt för Bindslöjden vars produkter huvudsakligen bestod av mönsterstickade plagg i flera färger. Dåliga färgmedel kunde innebära att färgerna flöt in i varandra och färgade av sig på varandra.

Garnet var 2- eller 3-trådigt och ganska hårt tvinnat. Det levererades i flera olika kvaliteter med olika namn som "Super Wheeling", "Super Fingering" etc (Inventarium den 31/12 1911 till Waru-konto). Eftersom det var spunnet på maskin var grovleken konstant och tråden mycket jämn. Garnet var betydligt behagligare att arbeta med än det som användes på förlagssystemets tid.

Problem med importen uppstod i samband med första världskrigets utbrott. Redan 1913 får man handla ullgarn från flera svenska firmor förutom den engelska John Paton Son & Co Ltd (Journal no 1 1913-1914: jan 1913). Året därefter upphör helt samarbetet med firman (a.a. feb 1914f). När hela det engelska garnlagret förbrukats fick man helt använda sig av svenskt kamgarn. Ebba Edqvist vittnar om hur svårt det var att hitta inhemskt garn som motsvarade föreningens kvalitetskrav (stencil, Bindslöjdens arkiv). Senare återupptog man importen av det engelska garnet. I en kassabok från det tidiga 20-talet nämns firman Patons & Baldwins Ltd, vilket kan vara en ombildning av samma firma som ovan (Kassabok 1922-1925: dec 1922). Vid andra världskrigets utbrott övergick man helt till att använda inhemskt ullgarn. En av orsakerna kan vara att garnet blev för dyrt eftersom man var tvungen att betala tull-avgifter förutom det pris leverantörerna krävde.

Även bomullsgarn användes, främst för stickade barnplagg. Detta garn köptes från firmor i Göteborg och färgades förmodligen in av en färgerifirma i samma stad.

Den specialisering av arbetet som tidigare fanns i hushållen fortsatte under andra former i Bindslöjdens regi. Stickerskan Amanda Bengtsson berättar att hennes mor som också stickade för Bindslöjden, brukade få hjälp av fadern med enklare arbeten i avigt och rätt (Nm 158, III:93). En annan kvinna hjälpte sin svärmor innan hon själv började sticka åt Bindslöjden (a.a. III:99). Bakom varje stickerska kunde alltså även nu dölja sig medarbetare i hushållen fast i en mindre omfattning än tidigare.

Stickerskorna hade möjlighet att påverka vilka arbeten de skulle utföra. Några föredrog t.ex. att enbart sticka s.k. dubbelmössor, andra att bara sticka kanter till jackor, en stickerska specialiserade sig på fingervantar o.s.v. En del som bodde långt ifrån Laholm begärde att få små arbeten som inte var tunga att bära (a.a. III:111).

Även geografiskt skedde en specialisering. När man i Våxtorp stickade mönstrade plagg eller partier av plagg, stickade man enfärgat kring Laholm och i Edenberga. Stickerskan Amanda Jansson från Våxtorp berättar: "*J. stickade bara de mönstrade partierna, t.ex. vantkragar, och där satte hon en tråd genom maskorna och lämnade in det. Sedan var det andra som tog vid*" (a.a. III:115).

För att förbilliga varorna stickades en del enfärgade partier på maskin. Ebba Edqvist nämner bår-dtröjorna i bomullsgarn, som hade "*ett ganska stort parti av enfärgad slätstickning*" (stencil, Bindslöjdens arkiv). Maskinstickningen blev dessutom jämnare än handstickningen, ojämnheter syns mer på enfärgade partier. Fram till 1916 eller 1917 (Ebba Edqvist tvekar här) skickades detta arbete till Göteborg. Sedan köpte man själv en stickmaskin som sköttes av en speciell maskinstickerska. Andra plagg som maskintillverkades var kjolar till damdräkter samt damskbyxor till barn (a.a.).

Det är viktigt att poängtera att man från Bindslöjdens sida inte sökte påverka sticktekniken. Slöjdarna i första generationen stickade som de var vana vid; runt på flera stickor, med tråden löpande över vänster hands fingrar och parallella trådar vid mönsterstickning i flera färger. Detta sätt att manövrera flera trådar har senare kommit att bli en speciell "bingeteknik".

Monteringen av de stickade plaggen sköttes av Bindslöjdens personal. Stickerskorna lämnade in raka stycken som spändes ut med nålar mellan fuktiga dukar där de fick torka. Jackor som var öppna framtill, klipptes först upp. En speciell sömmerska klippte därefter ut ärmhål och halsringning. Sömsmånen veks in och syddes ned med samma garn som plagget stickats i, innan kanter, kragar och ärmar syddes fast.

Modellerna krävde, till skillnad från de modeller som fanns under förlagssystemets tid, en stor insats vid monteringsmomentet. Bindslöjdspersonalen fick ägna mycket tid åt att slutföra plaggen för att få dem klara för försäljning. Denna arbetsorganisation gjorde det också möjligt för Bindslöjden att ha kontroll över sina produkter, över utseendet och utförandet.

Arbetet under föreningen Bindslöjden bedrevs således under helt andra former än på förlagssystemets tid. Flera tidsödande och krävande arbetsmoment försvann och de gamla textilredskapen kunde sättas undan. Eftersom föreningen Bindslöjden ställde högre krav än förläggarna på modeller, storlekar och utseende, krävdes större skicklighet av stickerskorna. Arbetet skulle vara jämnt och mönstret korrekt stickat. Det var viktigt med en konstant och riktig stickfasthet för att plaggens storlekar skulle stämma. Måttbandet blev ett viktigt redskap för detta.

Flera stickerskor vittnar om hur mycket lättare det var att arbeta för Bindslöjden; "*de fick färdigt garn att arbeta med, det var grannt garn, och man slapp arbeta med att karda och spinna. På så sätt kunde de hålla rent i sin stua.*" (Nm 158, III:111).

Dessutom var det stor skillnad mellan tröjhandlarnas och bindslöjdspersonalens bemötande av dem, "*De har haft så snälla töser där, och har en inte lämnat så har en frågat. Annat var det med tröjhandlarna. Då fick man skällsord istället, om det inte blev bra.*" (a.a. III:115).

BINGEPRODUKTERNA ANPASSAS TILL KUNDKRETS OCH MODE

Kundkretsen bestod av firmor som sålde varor i kommission samt privatpersoner som antingen specialbeställde plagg eller köpte ur det sedvanliga sortimentet. Som tidigare nämnts fick man också beställningar av armén.

En väldig reklamskjuts kom i början av föreningens verksamhet när kungahuset beställde varor samt lät sig fotograferas i dem (se bild 10,11). Detta utnyttjades från föreningens sida genom att fotografierna såldes som vykort.

År 1912 trycktes en liten katalog med bilder, pris-, kvalitets- och storleksuppgifter rörande varorna. En annan katalog trycktes något år tidigare, men har inte gått att spåra. Vilka resultat dessa gav i försäljningen går inte att få några uppgifter om.

Bindslöjdens ambitioner var att skapa exklusiva hantverksprodukter baserad på traditionell grund, men anpassade efter den nya tidens krav. Utförandet och kvaliteten var fjärran från förlags-systemets massproducerade vardagsvara. Med detta följde naturligtvis en kundkrets från ett helt annat samhällsskikt - det kapitalstarka borgerskapet. Varorna anpassades till denna grupps livsstil. Ett exempel är satsningen på friluftsmödet. På fotografier ser man mannekängerna agera utomhus - i källbacken, i en park, med skidor på o.s.v. Man tillverkar ett stort antal modeller av mössor, vantar och sockar. En lång, ljusblå och vit, framknäppt damkofta i bjärbomönstret kallar man för "strandkofta" (Bindslöjdens arkiv). I ett annat utförande är den stickad i vit botten med rött och blått mönster (a.a.).

Tillsammans visar detta att man anpassade sig till den nya borgerliga livsstil som vann mark under slutet av 1800-talet, där livet splittrades mellan arbete och fritid, stad och land, hem och yttrevärld (Frykman/Löfgren 1980:65). Där det blev allt vanligare att man vistades i naturen och på "landet" under sommaren.

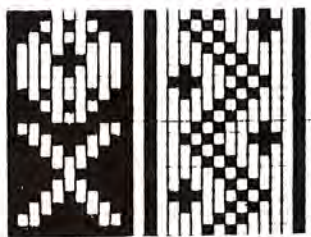
Även i plaggens utförande märks anpassningen till kundkretsen. Kulturens sjömanströjor är stickade för att användas som vardagsplagg, det syns inte minst på att ärmarna stickats från ärmhålet till handleden för att en sliten nederkant lätt skall kunna ersättas (jämför sid 17). På bjärbotröjan blir då ärmarnas mönster felvänt i förhållande till mönstret på bålen - de praktiska hänsynen råder över de estetiska. Föreningen Bindslöjden prioriterar däremot tvärtom det estetiska framför det praktiska och låter stickerskorna sticka ärmarna från nederkanten till ärmhålet för att mönstret skall bli rätt (Johansson-Palmsköld 1989:61). Samma estetiska syn kan man se på strandkoftorna, där även fickornas insidor är mönstrade.

Satsningen på stickade kläder för barn visar på samma anpassning till en borgerlig kundkrets. Katalogen från år 1912 innehåller i huvudsak bara barnplagg - tröjor i bomull och ylle, vantar, mössor och strumpor. I arbetar- eller småbrukarhemmen var det knappast vanligt att barnen bekostades nya kläder. Gamla utslitna stickade plagg repades upp och garnet användes igen. Ett omfattande arbetsmoment i barnfamiljerna utgjorde strumpstickningen och -stopningen. Även om det fanns strumpor att tillgå i handeln, var det långt in på 1900-talet billigare att förfärdiga dem själv.

Mönster, färgsättning och modeller

Eftersom en viktig ingrediens i hemslöjdsrörelsen var att ta till vara det ortskaraktäristiska i den lokala hemslöjden, är det intressant att se vilka **mönster** föreningen Bindslöjden tog upp i sin produktion. För att få kännedom om de lokala mönsterna inledde Berta Borgström föreningens verksamhet 1907 med en mönsterinventering. "*Man åkte med häst och vagn runt i bygden och samlade in mönster från 'tröjhandlartiden'. Stickerskorna kunde mönstren utantill. Diverse 'lappar' fanns också kvar.*" (brev till förf. den 23 april 1988). Resultatet av inventeringen finns bevarat i Bindslöjdens arkiv, upphäftat på pappkartonger och sorterat efter mönsternas namn. Proverna har blandats upp med andra provlappar - samma mönster i olika kvaliteter, färger samt varianter av dem. Detta gör materialet ganska svårtolkat och vad som stickats när går inte säkert att avgöra. Vissa mönster uppges vara gamla halländska, uppgifter som förmodligen härrör från denna första inventering. Hur mönsterna använts - när, till vem, till vad och vilka färger de stickades i framgår alltså inte.

Med inventeringsresultatet som bas började arbetet med att skapa Bindslöjdsprodukter. Ebba Edquist berättar: "*De tre första mönstren som Bindslöjden lanserade voro bjärbo, blomster och krokmonstret. Det senare mönstret var det egentligen vår nuvarande kung /Gustav VI Adolf/ som kom med. Han skulle ha ett par sportstrumpor och hade ett mönster som han ville ha kopierat och det var just krokmonstret.*" (stencil, Bindslöjdens arkiv). Idén om den ortskaraktäristiska hemslöjden gav här vika för kungahusets önskemål. Att Bindslöjden även var hovleverantörer och att Krok stickats efter kronprinsens beställning var naturligtvis god reklam och ett bra försäljningsargument. Mönstret har senare i olika sammanhang angetts som gammalt halländskt (t.ex.

*Björbomönstret*s upphov är oklart. Det finns uppgifter om att det är känt sedan 1700-talet, men vad de grundar sig på framgår inte. Kanske de härrör sig från Kulturens sjömanströja som tidigare daterats till 1700-tal (jämför sid 16). Hänvisningarna i Bindslöjdens arkivmaterial är oklara och kan syfta på både själva mönstret och på Kulturens tröja, det sista verkar dock troligast. Den variant som föreningen Bindslöjden tog upp i sin produktion skiljer sig endast något från mönstret på Kulturens tröja (jämför bilder).

Om man tittar närmare på mönstret är det mycket likt en mönsterform som brukar kallas "livsträdet"¹⁷ - ett stiliserat träd med grenar och krona, infattad i en sexkantig medaljong. Denna mönsterform återfinns på skånska allmogevävnader i olika tekniker. I bouppteckningar från Höks härad nämns åkdynor (tekniker anges ej) och flamskvävnader (LUF A 2466:6f, A 2467:7, A 2470:3 samt A 2480:4). Man kan anta att dessa textilier med tanke på grannskapet, tekniskt och mönstermässigt var influerade av de skånska.

Det var mycket vanligt att samma mönsterformer användes i olika textila tekniker, ett stickmönster kunde t.ex. mycket väl hämtas från en vävnad eller ett broderi. Det kanske finns ett samband här mellan skånska vävnader eller skåneinfluerade vävnader i Höks härad och Björbomönstret. I ett något omarbetat skick skulle mönstret t.ex. kunna användas i en rölakansväv.

I *Binge - en halländsk sticktradition* menar man att "När mönstret är förknippat med ett ortnamn är det förmodligen 'döpt' efter orten där det först återupptäcktes." (Johansson/ Nilsson 1980:18f). Om beteckningen "Bjärbo" stammar från en person från Bjärehalvön, kan det styrka tesen om ett skånskt inflytande på mönstret.

Blomster (se ill.) består av en ännu mer stiliserad framställning av livsträdet, omväxlande med snedställda rutor. Med en liten variation i den snedställda rutan, har mönstret även stickats på Gotland där det kallas Kvist och ruta (Gottfridsson/ Gottfridsson 1987:38).

Enligt uppgift från en kvinna i Hishults socken, skulle *Blomster* förr (dvs under det sena 1800-talet) ha använts till pojkar och Bjärbo till flickor (Hemslöjdsinventering 1981, Bindslöjdens arkiv).

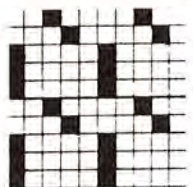
Ett annat tidigt mönster är *Träslövsmönstret* (se ill.) som uppbringades i Träslövs socken i Falkenbergstrakten år 1913 (Styrelse- och revisionsberättelse 1913). Mönstret kom snabbt i produktion och nämns av Stina Rodenstam i hennes redogörelse för hemslöjdsavdelningen på Baltiska utställningen i Malmö 1914 (Rodenstam 1915, II:613). Liksom *Blomster* har det, med en liten variation, också stickats på Gotland. Mönsterformen kallas där *Solhjul* (Gottfridsson / Gottfridsson 1987:35). Enligt Johansson / Nilsson var mönstret bara i tillverkning fram till i slutet av 1920-talet innan det återupptogs i produktion 40 år senare (Johansson/ Nilsson 1980:19). Mönstret har inte något med den tidigare bedrivna avsalustickningen i södra Halland att göra. Trots detta användes det i bindslöjdsproduktionen som ett exempel på ett gammalt allmogemönster.

Till dessa mönster fogades varianter och nyskapelser. Märta Måås-Fjetterström som under en kort tid var föreståndarinnan i Laholm, utvecklade Björbomönstret till Björbobård för användning på mössor, vantar och strumpor (se ill.).

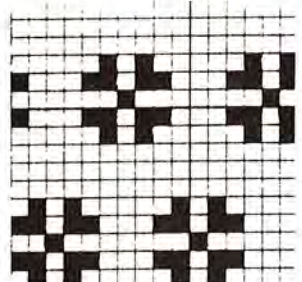
På vantkragar stickades olika former av rutor, raka och sneda samt väffelmönster. Vidare experimenterade man med ytmönstrade, enfärgade plagg bl.a. ett där träslövsstjärnan återkommer utan sin inramning (komponerat av fröken Esther Andersson, anställd på Bindslöjden i Laholm).

Två gamla mönster som inte togs upp till produktion är "jyske" eller *stolpabing* (se sid 10) samt *plättabing* (se sid 14). Båda mönstren är små och ger inte ett lika slående intryck som de större mönsterna. De passade inte riktigt in i den kommersiella bilden av det förindustriella samhället, i vilken allmogetextilierna kännetecknades av sin kvalitet, sina mönster och färger.

När det gäller *färgsättningen* präglas den av det faktum att garnerna var industritillverkade. Prisskillnaderna mellan färgat och ofärgat garn var ganska marginella. Dessutom fanns det en mängd färger att välja mellan som inte hade sin motsvarighet i det förindustriella samhället. På de avsalustickade sjömanströjorna användes färgat garn bara som ett mönsterinslag där mönstret syntes, huvuddelen av tröjorna stickades i ofärgat garn (jämför sid 16).

Bindslöjden vänder på detta och man kan t.ex. se på strandkoftan från 1919 att man använt ljusblått som bottenfärg och naturvitt som mönsterfärg.

I färgvalet anpassade man sig dels till det rådande modet och dels till vad man betraktade som ortskaraktäristiskt, dvs vitt, rött (en nyans med dragning åt gult) och marinblått.

Modellerna var som ovan nämnts modeanpassade. Modehuset M.E.A. i Stockholm hjälpte till med modeller - "*Man studerade också flitigt modejournaler.*" (brev till förf. den 23 april 1988). År 1907 när föreningen startade, föreskrev dammodet fortfarande korsetter med snörning i midjan och därmed figursydd kläder. De damjackemodeller man började tillverka figurstickades d.v.s. stickerskorna gjorde intag för midjan på den rundstickade bålen (stencil, Bindslöjdens arkiv).

Populära modeller år 1912 var enligt Ebba Edquist, långa, vita väffelstickade jackor samt en kortare slätstickad vit jacka "med randig bård" (a.a.).

Under 1910-talet ändrades dammodet från det figuranpassade till det löst hängande. Särskilt i friluftssammanhang blev det legitimt för kvinnor att ha mer lössittande kläder. Strandkoftorna som nämns ovan, är ett exempel på en anpassning till detta. Bålen är rakt stickad med intagningar kring "sidsömmarna" så den smalnar av upptill. Den går en bit ned på benen. Samma modell kan ses på ett fotografi som med ett "troligen" dateras till 1914¹⁸ (Johansson/ Nilsson 1980:18). Mannekängen står i ett snölandskap med en flicka på spark framför sig. På en annan bild bärs samma modell med ett stickat skärp tillsammans med vantar och mössa (a.a. 1980:26). Funktionen kunde således ändras beroende på årstid.

5. Mannekänger iförda tröja i reliefmönster, Träslövstjärnan med tillhörande mössa och vantar samt jacka i Bjärbo med mössa i Bjärbobård samt vantar, ca 1920. Fotograf okänd.

De nya raka modellerna sparade mycket arbete vilket säkert syntes på priset. Den raka damjackan, eller -kappan beroende på längden, tillverkas än idag på Hemslöjden i Halmstad.

De tidiga vantmodellerna för dam kallas "musketörvantar" genom de stora, vida kragarna. Mönstret kunde varieras på kragen, själva vanten stickades enfärgad. Det är troligtvis denna modell stickerskan Amanda Jansson stickade vantkragama till (se sid 25). Senare vantmodeller är uppbyggda tvärtom med mindre, enfärgade kragar och mönstrade vantar.

En mössmodell för dam som tidigt lanserades är "skidmössan" från år 1912 (Bindslöjdens arkiv). Den finns även avbildad på ett vykort från år 1914, där dåvarande kronprinsessan Margaretha bär den tillsammans med en enfärgad jacka från Bindslöjden. Mera allmänna beteckningar på modellen är kråka eller hätta. Man ser tydligt inflytandet från mössorna till allmogens kvinnodräkter. Samma modell återfinns också på en liten babymössa i vitt och turkost ullgarn. Bjärbonmönstret på kanten antyder att den stickats före 1912, då Märta Måås-Fjetterström komponerade bjärbobård som senare användes på kanter.

Båda mössorna är mycket arbetade. De är rundstickade med en liten bit infogad i nacken, sedan stickade med intagningar och avslutade bak med en tråd genom de få återstående maskorna. I monteringen har stycket före biten i nacken klippts upp. Förmodligen har modellerna bara sålts under en förhållandevis kort period, eftersom de inte återfinns i katalogen från år 1912. Däremot går det att beställa "sydda barnkråkor och hattar (bomull) i färger passande till tröjorna." (Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden, katalog 1912:4). Eftersom modellen kräver mycket arbete kanske priset blev så högt att man hellre satsade på sydda kråkor. Enklare typer av stickade flickhättor har senare ingått i produktionen.

Andra mössmodeller som både tillverkades för barn och vuxna är dubbelmössorna som var helt mönsterstickade med uppvikt kant och en enfärgad innermössa, samt de låga och höga mössorna med mönsterstickad bård och kulle i resår 1 rät maska, 1 avig maska. Dubbelmössorna hade en lång tofs - de låga och höga mössorna hade en liten, rund tofs. På Kilian Zolls förut nämnda litografii, Stickgille i Halland, är den stickande mannen iförd en mössa mycket lik Bindslöjdens dubbelmössor. Den är stickad med i huvudsak vit bottenfärg och har småmönstrade bårder i rött och blått. Modellen är lång och avslutas med en hängande tofs. Den är dock enkel och kanten saknar uppvik. Mössan sitter mitt på hans huvud, inte nerdragen över öronen. Just denna mössmodell var vanlig på flera orter vid mitten på 1800-talet.

Dubbelmössorna var de enda produkter Bindslöjden inte gav detaljerade anvisningar till - vana och skickliga stickerskor fick själva "*sätta samman sina bårder för att det skulle bli mera 'folkligt', men detta var ett hedersuppdrag.*" (Johansson/ Nilsson1980:21).

Både dubbelmössorna och de låga mössorna med kantbård tillhör de plagg som fortfarande tillverkas.

Barntröjorna är raka, med rakt isydd ärmar och en liten halsringning, ofta med polokrage på de i ylle. Vantarna har små, mönsterstickade kragar och strumporna och damaskerna har kantbårder upptill. Damaskbyxor maskinstickades i samma färger som tröjorna så man kunde köpa ett helt set med byxor, tröja, mössa och vantar (stencil, Bindslöjdens arkiv). För sommarbruk sålde man bomullströjor med lite kortare ärmar och kantig ringning med virkad kant. Bårdmodellerna förbilligades genom att det stora enfärgade partiet maskinstickades (a.a.). Även helt mönsterstickade bomullströjor såldes.

Här har bara kvinno- och barnplagg nämnts - herrkläder förutom de som levererades till armén och till prins Carl (se sid 33, 35) saknas i materialet. Stina Rodenstam nämner i sin redogörelse för hemslöjdsavdelningen vid Baltiska utställningen i Malmö 1914 även bindslöjd i form av "dräkter för jakt och annan idrott" (Rodenstam 1915:613). Dräkter avsedda för jakt var säkert det samma som herrplagg. Ställdes dessa ut, måste de ha funnits i produktion för den breda kundkretsen. Eftersom inga herrplagg förekommer i katalogen från 1912, kanske tillverkningen inleddes åren därefter.

FÖRSÄLJNINGEN

Den kundkrets föreningen Bindslöjden vände sig till - det kapitalstarka borgerskapet, stod knappast att finna i Laholm med omnejd i tillräcklig utsträckning. I butiken fick man arbeta mycket med att nå de aktuella kunderna och man tog även till för den tiden okonventionella metoder som badortsförsäljning.

I föreningens räkenskapsbok gällande reskontra jan 1909-jan 1913, får man en uppfattning om en del av kundkretsen. Av de nämnda posterna utgör ca två tredjedelar av privatpersoner och en tredjedel av återförsäljare samt utställningar. Privatpersonerna återfinns mest i Halmstad och Laholm samt därefter i orter i sydvästra Sverige. Några har adresser i t.ex. Stockholm, Uppsala, Östersund och Köpenhamn. Flera adliga namn återfinns, men de flesta är borgerliga. När det gäller titlar ter det sig vanskligt att dra några slutsatser eftersom uppgifter om detta ofta saknas. Reskontran nämner bara de privatkunder som tagit direkt kontakt med Bindslöjden i

Vid rekvisition af i katalogen upptagna bindslöjdsalster m. m. iaktages, att fig. No, färg No och storleks No angifvas.

I sådant fall, att det rekviderade ej finnes i lager, kommer omgående att uppgifvas, huru snart det begärda kan sändas.

Alla arbeten äro hemslöjdsarbeten, utförda af allmogetfolk bosatta på den halländska landsbygden, där såväl bindslöjden som väfslöjden sedan århundraden tillbaka med stor skicklighet utöfvats. I följd af arbetets och garnets goda beskaffenhet, samt färgernas äkthet kunna tröjorna och öfriga varor upprepade gånger tvättas.

Som underhålliga efterrapningar af hemslöjdsföreningens välkända alster förekomma i marknaden, påpeka vi, att endast varor försedda med vårt inregistrerade märke äro utgångna från Halländska hems-löjden.

Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden.

Post- och Telegrafadress: Bindslöjden, Laholm.
Telefon 83.

H. Skottström, Anordningschefen i Laholm 1912

Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden

Mönstertröjor

Fig. No	Beskrifning	Ylle		Bomull
		1/2	3/4	1
1	Fig. 1 ritplansch, Björbomönster 3, 4, 24 och 25 stickas i följande färger:			
2	Röd och hvit			
3	Röd, mörkblå och hvit			
4	Mörkblå och hvit endast i blå			
5	Grönblå och hvit			
6	dessutom i bomull även i följande färger:			
7	Ljusblå och hvit	28	4,50	4,50
8	Röd och hvit	29	6,00	5,00
9	Röd och hvit	30	6,00	5,00
10	Röd och hvit	31	7,50	6,25
11	Röd och hvit	32	8,00	6,75
12	Ljusblå och hvit	33	9,00	7,50
13	Mörkblå och hvit	34	10,00	8,50
14	Fig. 6 stickas i ylle i	35	11,50	9,50
15	Röd, mörkblå och hvit	36	12,50	
16	Grön, gul och hvit	37	13,50	

Rutbårdströjor

Fig. No	Beskrifning	Ylle			Bomull
		1/2	3/4	1	1
20	Röd med hvit bård				
21	Röd med hvit mörkblå och röd bård				
22	Mörkblå med hvit bård endast i ylle				
22 b	Do med hvit, blå och röd bård				
23	Grönblå med hvit				
24	Ljusblå med hvit och blå				
25	Ljusblå med hvit och blå				
26	Mörkblå med hvit och blå				
27	Hvit med kulört (vitt endast på beställning)	28	4,50	4,50	3,50
28	Ljusblå med hvit bård endast i bomull	29	6,50	4,50	3,50
29	Mörkblå med hvit	30	7,50	4,50	4,50
30	med hvit, blå och röd bård	31	8,50	4,50	4,50
31	Hvit med röd	32	9,50		
32	" " ljusblå	33	10,50		
33	" " mörkblå	34	11,50		
34	" " ljusblå	35	12,50		
35	Objekt med röd	36	13,50		
36	" " röd och blå	37			
37	" " mörkblå				
38	" " gul				

6 och 7. Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjdens katalog från år 1912, omslag och första uppslag.

Laholm för beställning av varor eller för tvätt eller lagning av Bindslöjdsprodukter. Den säger inget om alla de kunder som köpte varor i butiken i Laholm eller hos återförsäljarna (Reskontra jan 1909-jan1913).

Återförsäljarna består främst av andra hemslöjdsföreningar med butiker i Stockholm, Växjö, Göteborg, Skövde, Malmö, Kristianstad, Östersund, Helsingborg, Jönköping, Sundsvall, Västervik, Linköping, Norrköping och Leksand. Några herrekiperingar återfinns förutom M.E.A. i Stockholm. Av föreningens handlingar från år 1924 framgår att man genom M.E.A., som då hade ensamrätten till försäljning utomlands, sålde bindslöjd i butiker i Chicago och New York (brev den 30 jan 1924, Bindslöjdens arkiv). I samma brev uttrycks oro för de dåliga tiderna: *"det blir icke möjligt att få större fart på hemslöjden, förrän bättre tider randas för de enskilda, d.v.s. aktieutdelningar m.m. börja utfalla. Nu måste även kapitalisterna köpa lägre varukvaliteter, och blir därför maskinstickning en svår konkurrent t.v."*, men trots allt har man *"den kundkrets vilken ser mer till varan än till priset fast även den tummar för ögonblicket på sina principer."* (a.a.)

Kataloger

Ett sätt att nå kunder var att trycka kataloger över de produkter Bindslöjden kunde leverera. Tidigare har jag hänvisat till en katalog tryckt 1912, innehållande i huvudsak barnplagg. Ebba Edqvist nämner en katalog från 1910 som den första man gav ut. I föreningens fotoalbum finns en bild med tröjor i bjärbo, krok och blomster samt vantar och mössor i rutbård med texten. "En sida i gamla katalogen." (Bindslöjdens arkiv). Fotografiet är till skillnad från fotografierna i den senare katalogen, taget av en amatör. Själva katalogen finns tyvärr inte bevarad, vare sig i föreningens arkiv eller på UB i Lund. Att döma av Ebba Edqvists uppgifter innehöll den dock samma sortiment som katalogen från 1912. Om det kom ut någon mer mellan de båda eller efter den sista framgår inte av materialet. Distributionen av katalogerna skedde i samband med utställningar och badortsförsäljning samt hos återförsäljarna.

Den befintliga katalogen är tryckt i ett litet format om ca 11x15 cm. Den innehåller fotografier på barn iförda de aktuella modellerna samt fotografier på olika plagg. Dessutom finns prislistor som anger mönster, modeller, kvaliteter och storlekar på sortimentet. Ett uppslag ägnas åt barntröjor - helt mönsterstickade i bjärbo, blomster och krok samt rutbårdströjor med en eller två bårder på bålen. Mittuppslaget gäller mössor och vantar som finns i både barn- och vuxenstorlek samt tumvantar och en modell av fingervantar. Musketörvantar finns bara i damstorlek. Det sista uppslaget visar damasker, strumpor och skaft, barnstrumpor, skidband, sydda kjolar och stickade byxor till barn. Tyg i ylle och bomull i samma färger som det stickade säljes per meter och slutligen kan man köpa docktröjor.

I en baksidestext på katalogen kan man läsa att: *"Alla arbeten äro hemslöjdsarbeten, utförda av allmogefolk, bosatta på den halländska landsbygden, där såväl bindslöjden som väfslöjden sedan århundraden tillbaka med stor skicklighet utöfvats."* (Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden, katalog 1912:8). Här möts försäljningsargument som både vädjar till kundernas välgörenhet och känsla för folklig tradition.

Badortsförsäljning

Ett sätt att sälja och propagera för bingor var badortsförsäljningen. Under ett trädgårdsparasoll inköpt i Tyskland sålde man varor på ett bord (se bild 8). Ebba Edquist berättar: *"Under många år var det regel att vi var både på Malen och i Båstad på sommaren med våra varor och vårt parasoll. Men inte bara våra närmaste badorter besöktes utan ända upp till Marstrand och Strömstad och ner till Mölle gick färden."* (stencil, Bindslöjdens arkiv).

Att man koncentrerade sig på badorter på detta sätt visar kopplingen mellan hemslöjdsrörelsen och turismen som alltmer tilltog i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Västkusten, *"som tidigare generationer av högreståndsbilresenärer ansett som höjden av fulhet"* förvandlades till ett sommarparadis för den burgna stadsbefolkningen i slutet av 1800-talet (Frykman/ Löfgren 1981:54). Det var just denna kundkrets föreningen Bindslöjden ville nå. Genom badortsförsäljningen spreds vetskapen om föreningen Bindslöjdens existens vidare genom att kunderna kunde propagera för produkterna på sina respektive hemorter.

8. Badortsförsäljning under parasoll. Kvinnan är iförd hätta och figurstickad jacka, barnen mössor, tröjor och strumpor ur föreningens produktion. Bilden är förmodligen tagen före 1910. Fotograf okänd.

Utställningar

Ett sätt att komma i kontakt med kunder och återförsäljare var att delta i utställningar både i Sverige och utomlands. Under senare delen av 1800-talet blev det modernt att anordna utställningar för hantverk och industri, där olika företag bereddes möjlighet att visa upp sina produkter. Ofta fanns även avdelningar för slöjd, där både privatpersoner och föreningar kunde ställa ut. Dessa utställningsinslag var väl inarbetade när hemslöjdsföreningarna startade sina verksamheter och det mötte inga hinder för dem att delta.

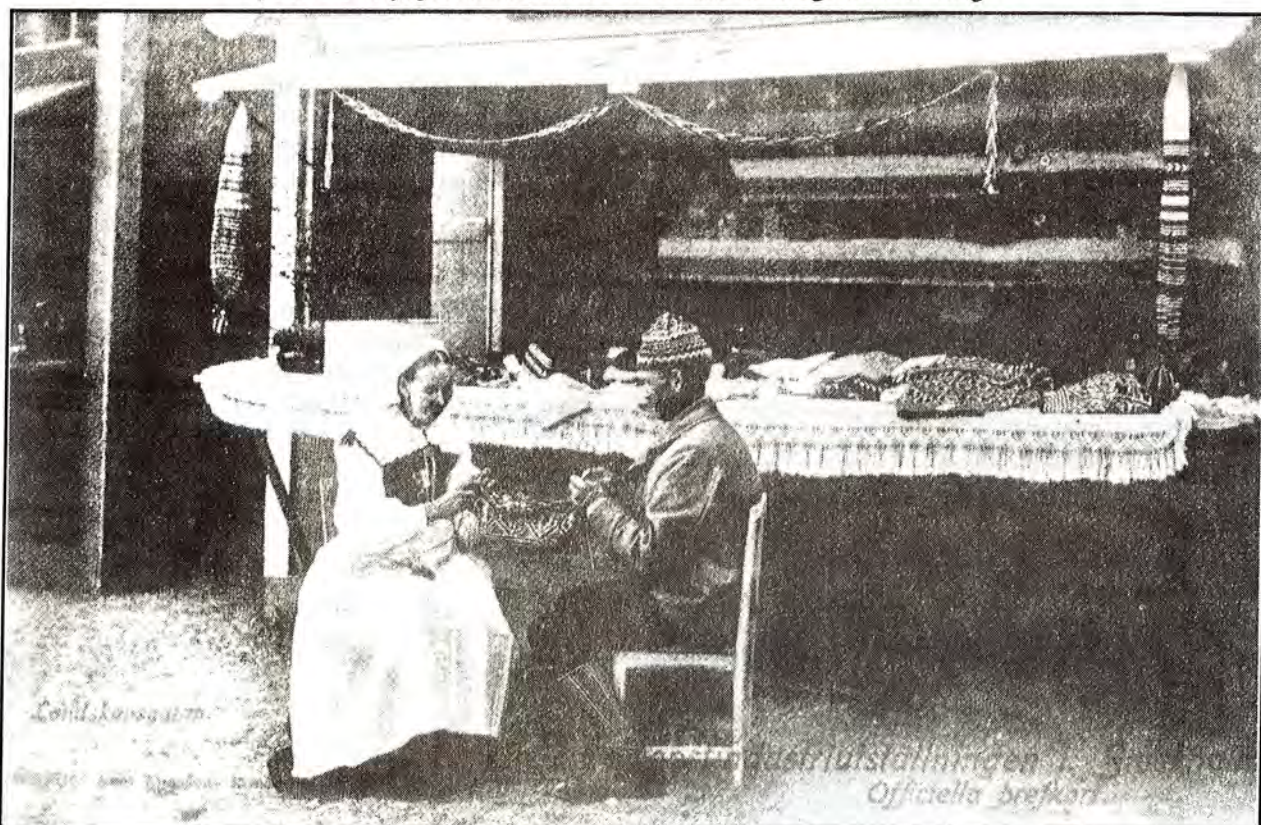
Mycket arbete lades ned för att arrangera utställningsytan så tilltalande som möjligt. Det stora genombrottet för Bindslöjden i dessa sammanhang var på Konstindustriutställningen i Stockholm år 1909. Man deltog med en interiör från en halländsk ryggåsstuga där det gifta paret Lars Petter och Beata Jönsson från Våxtorp, demonstrerade bingegömmor genom att sitta mittemot varandra och mönstersätta en bål (se bild 9). Stugan är dragen med halländska hängkläden och Lars Petter och Beata är iförda halländska folkdräkter. Till mansdräkten hör en stickad luva och stickade strumpor.¹⁹ Förutom föreningen Bindslöjden deltog även Föreningen för Svensk Hemslöjd samt "föreningar och enskilda utställare" från ytterligare fem län (Rodestam 1915:582). Ebba Edquist betecknar utställningen för föreningen Bindslöjdens del som "lyckad och försäljningen gick ganska bra." (stencil, Bindslöjdens arkiv).

År 1912 deltog man i en utställning med lantbruksmöte i Halmstad dit Gustav V kom för invigning. Lars Petter och Beata representerade återigen föreningen och passade på att överlämna en gåva till den nyfödde prins Bertil, hertig av Halland. Den bestod av en vit, stickad klänning med mönster i vitt silke.

Ett stort utställningsevenemang var Baltiska utställningen i Malmö år 1914. Som utställningskommisarie för hemslöjdsavdelningen verkade Lilli Zickerman, grundare av Föreningen för Svensk Hemslöjd samt Lissie Möller, representant för Malmöhus läns hemslöjdsförening. I den långsträckt industrihallen ordnade man de deltagande hemslöjdsföreningarna och de enskilda utställarna geografiskt från norr till söder. Halländska hemslöjdsföreningen Bindslöjden, Halmstad och Laholm deltog återigen med en interiör av en ryggåsstuga, dragen och smyckad med hängkläden och andra textilier under överinscenering av Wivi Sylvan (stencil, Bindslöjdens arkiv), textilhistoriker senare verksam vid Röhsska konstslojdmuseet i Göteborg. Från början demonstrerade Lars Petter och Beata bingegömmor, men sedan kriget brutit ut under utställningstiden ville de absolut åka hem (a.a.). Personalen tjänstgjorde en månad vid utställningen (a.a.).

Här nämns bara de största utställningarna under föreningens tidiga verksamhet. Förutom dessa, deltog man även i mindre utställningar samt utomlands, t.ex. i Berlin år 1909. Under 1930-talet var man också representerade på utställningar i Chicago (Världsutställningen 1933) och i New York (Världsutställningen 1939).

Även om utställningsverksamheten betydde en del för att göra föreningen känd och därmed öka försäljningen, var det stora utgifter förknippade med den. Deltagandet vid Baltiska utställningen tillfogade t.ex. föreningen en ekonomisk förlust på ca 450:- trots gåvor från enskilda givare på 1.200:- (Styrelse- och revisionsberättelse 1914). Det löpande arbetet i butiken/butikerna blev lidande genom förberedelser och tjänstgöring vid de olika evenemangen trots att föreningsmedlemmar var behjälpliga vid dessa tillfällen. Särskilt under de första åren betydde det ideella arbetet mycket för möjligheten att kunna delta i dessa så viktiga sammanhang.

9. "Officiellt brevkort" från Konstindustriutställningen i Stockholm 1909, där det gifta paret Lars Petter och Beata Jönsson representerade föreningen Bindslöjden. Fotograf Axel Eliasson.

Militära leveranser

Bertha Borgström återknöt till "traditionen" att sticka militärartiklar genom att år 1907 skriva kontrakt med M.E.A för leverans av marschstrumpor, sweaters och skjutvantar (stencil, Bindslöjdens arkiv). Ebba Edquist menar att marschstrumporna nog var den "största artikeln under de första åren" (a.a.). De stickades i samma mjuka, engelska garn som de övriga produkterna, främst av stickerskor kring Laholm och Edenberga som var skickligare på enfärgad slätstickning än Växtorpsstickerskorna (a.a.).

En direkt order till svenska armén omfattande 8.000 par strumpor fick man strax efter första världskrigets utbrott 1914 (brev den 27 mars 1915, Bindslöjdens arkiv). För att klara leveransen började föreningen med utlämning i Halmstad 2 gånger i veckan (stencil, Bindslöjdens arkiv). En man född 1906 i Växtorp, berättar att han stickade åtskilliga strumpor till armén för tjugofem öre paret, han fick till och med sår på fingrarna av all stickning (Intervju B:30). Han kan inte närmare precisera när detta var, men förmodligen under första världskriget. I vanliga fall stickade han inte för Bindslöjden.

Inför bokslutet för verksamhetsåret 1914 skriver föreståndarinnan Tora Simsson till Richard Hermelin:

Stickerskornas antal har varit 300-500. Sista nämnda antal nåddes under november och december månader då leveransen av strumpor för arméns behov gav Bindslöjden en synnerligen god tillgång på arbete. Under dessa två månader levererades ungefär 8.000 par strumpor." (brev den 27 mars 1914, Bindslöjdens arkiv).

Arméns önskemål om modell gällde strumpor som "voro betydligt längre i såväl fot som skaft än andra herrstrumpor och så skulle det stickas en gul rand på skaftet." (stencil, Bindslöjdens arkiv).

En annan leverans till firman Flasch & Vinnell gällde strumpor utan rand. De "voro av mycket dålig kvalitet och långt ifrån någon heder för Bindslöjden men de voro av fastställd modell och av armén godkänd kvalitet. Billiga skulle de vara fast garnet stigit så pass mycket redan då och så fick kvalitén vara därefter." (a.a.). Denna beställning gjordes förmodligen något av de första krigsåren då varubristen gjort sig kännbar.

Firmorna M.E.A. och Flasch & Vinnell agerade mellanled till militära inköpare. Några direktleveranser till regementen finns också upptagna i räkenskaperna (Kassabok 1914-1917, Bindslöjdens arkiv). Det gäller Kungliga Hallands regemente i Halmstad och Kungliga Skånska Dragonregementet i Helsingborg som handlade bindslöjdsvaror 1914-15 samt 1914 (a.a.). Exakt vad som beställdes framgår inte.

Leveranserna av militärkläder löpte parallellt med den övriga verksamheten med mer hantverksmässiga produkter för en bredare kundkrets. Varubristen under kriget ledde till ransoneringar och svårigheter att få tag på högklassigt garn (se sid 24). I detta läge prioriterades naturligtvis militärernas behov av bl.a. klädespersedlar och Bindslöjden fick tillgång till garn för ändamålet. På så sätt skapades en viss stabilitet i föreningens ekonomi under krigsåren, samtidigt som fler stickerskor än vanligt bereddes arbetstillfällen.

10. "Vår Kronprinsessa och Prinsessan Ingrid", den sistnämnda iförd jacka och hätta ur föreningens produktion. Fotot är taget omkring 1910. Fotograf Axel Eliasson.

11. "Prinsarna Gustaf Adolf och Sigvard" iförda mössor, vantar, damasker och tröjor i Bjärbomönstret samt Rutbård. Fotot taget omkring 1910. Fotograf okänd.

Hovleveranser

De nationella stämningar som rådde kring sekelskiftet innebar också en vördnad för det svenska kungahuset. Därför betydde de beställningar hovet gjorde från föreningen Bindslöjden mycket för verksamheten. När man först började handla bindslöjdsprodukter framgår inte av materialet, bara att det var i starten, dvs kring 1907. Det är Ebba Edquist som lämnar denna uppgift, men eftersom hon själv började sin tjänstgöring först 1912, redogör hon inte närmare för tidpunkten. Enligt Ebba Edquist var dåvarande kronprinsessan Margaretha

en stor kund ifråga om såväl barnkläder som jackor. Kronprinsessan Margaretha och Prinsessan Maria hade var sin golfklubb och till dessa gjorde vi alla jackorna och mössorna. Jackorna voro höftlånga och stickade i "en vreen och en vrång" maska. På ren svenska betyder det "en vriden rät maska och en avig". Dessa jackor hade vita kanter och skärp samt uppslag vid handen. Mössorna var i jackans färg med ett brett vitt uppslag med två stora bollar i jackans färg på uppslaget. (stencil, Bindslöjdens arkiv)

Beställningen omfattade totalt tjugo jackor med tillhörande mössor. Kronprinsessans intresse för främst Bindslöjdens sportkläder hade väckts vid ett besök på M.E.A. (brev till förf. den 23 april 1988).

Prins Carl specialbeställde strumpor både för militärbruk och vardagsbruk. Sista ordern gällde ett dussin svarta, tunna strumpor till prinsessan Astrids bröllop 1926 (stencil, Bindslöjdens arkiv).

Att Gustav VI Adolf var upphovet till krokmönstret har jag tidigare berört (se sid 26).

Hovleveranserna gjordes i form av specialbeställningar som man gärna utförde och sedan tog in i det sedvanliga sortimentet. När sedan medlemmar ur kungahuset lät sig fotograferas iförda bindslöjdsprodukter, innebar det stora reklamvinster för föreningen. Fotografierna blev vykort som också såldes (se bild 10,11).

STICKNINGENS EKONOMISKA BETYDELSE

Som tidigare nämnts sysselsatte Bindslöjden från början främst egendomslösa medelålders och äldre kvinnor med erfarenheter från förlagssystemets tid. De försörjde sig ofta på torp med dagsverkskyldighet på Wallen. Alla var fattiga och tillhörde den befolkningsgrupp som inte direkt berördes av industrialismens positiva verkningar i form av fler arbetstillfällen. Många gånger var inkomsterna från stickningen det enda kontanta bidraget till hushållet.

En informant från Våxtorp vars mor (f. 1878), mormor (f. 1855) och syster (f. 1897) stickade åt Bindslöjden, beskriver sin mor som en mycket hårt arbetande kvinna. Familjen hade ett litet jordbruk med fyra-fem kor och ett par hästar för skogskörning om vintrarna. Fadern säsongarbetade på sockerbruken i Skåne. Modern var sysselsatt i hushållet med mjölkning, att "bära in bränne", slakt och bak - "så skulle hon liaväll arbeta så där blev inkomst" (Intervju B:39). Arbetet åt Bindslöjden skötte hon på kvällarna, så "de va ansträngande för mor" (a.a. B:14).

Informanten nämner införandet av folkpensionen 1913 som ett mycket betydelsefullt tillskott till ekonomin för de äldre. Han berättar om en nyligen uppsatt staty vid hembygdsgården i Våxtorp som inte stämmer med verklighetens stickerskor: "här e de en fin figur som binner, å de e... De gingo både med sjalar å va böjda..." (a.a. B:15).

En annan informant också från Våxtorp, bekräftar stickerskornas fattigdom. Hon berättar bl.a. om två systrar som hade Bindslöjdens arbete som nästan enda försörjningskälla. De livnärde sig också av att plocka bär på Hallandsåsen och ibland kunde de hjälpa till på lantbruken (Intervju A:2).

Om en stickerska berättas att hon vandrade tretton kilometer från Vindrap till Laholm för att lämna ett beställt arbete trots att Bindslöjden lämnat pengar för bussresan. Hennes dotterson spekulerar i om hon även stickade under vandringen, vilket hon ofta gjorde med garnnystanet i förklädet (Intervju B:39).²⁰ Även om detta berättas som en rolig historia, speglar det en ekonomisk realitet som stickerskan delade med många andra.

Stickerskorna i Våxtorpstrakten nämndes vid smeknamn refererande till de ställen de bodde på t.ex. Mickla-Johanna från Micklatorpet eller Höga-Töserna, systrarna Neta och Maria från Höga.

Antalet stickerskor varierade betydligt. Uppgifter saknas för de första verksamhetsåren men i föreningens kassabok från 1909-1912 nämns t.ex. namnen på 39 avlönade stickerskor under februari månad 1909 (Kassabok 1909-1912, feb 1909). Under vintermånaderna var fler sysselsatta än under sommarmånaderna, både på grund av plaggens huvudsakliga karaktär av vinterkläder och genom många stickerskors säsongsbetonade försörjning med bärplockning och jordbruksarbete.

Styrelse- och revisionsberättelser från 1913-1923 visar siffror på mellan 172 och 504 personer med ett medianvärde på omkring 250. Det högsta antalet härrör sig från år 1914 då man expedierade de stora arméleveranserna. Under krigsåren sker en minskning som är avhängig den allmänna ekonomiska krisen dessa år. Mot slutet av 1910-talet ökar antalet stickerskor igen för att åter minska under depressionsåren. Med andra ord hänger föreningens verksamhet och därmed antalet stickerskor nära samman med det samhällsekonomiska läget.

Betalningen

Betalningen till stickerskorna skedde alltid kontant när arbetena lämnades. Många andra hemslöjdsföreningar valde att ta varor i kommission och betalade då slöjdaren när varan sålts. Kommissionsförfarandet ger fördelar till hemslöjdsföreningen som slipper ha inestående lager och som kan returnera osålda varor. Kontantbetalningen gynnar däremot slöjdaren som säkert vet att han eller hon får betalt för varan och hur mycket. Genom att betala stickerskorna kontant, försäkrade sig föreningen Bindslöjden om att verksamheten verkligen kom dem till godo, att den faktiskt utgjorde ett ekonomiskt bidrag till hushållen. Betalningsformen var således resultatet av ambitionen att skapa försörjningstillfällen för ortens fattiga kvinnor och ett medvetet val från föreningens sida.

Hur stor förtjänsten blev berodde på flera faktorer. I huvudsak betalades per kilo stickat. Helt mönsterstickade varor hade ett högre kilopris än delvis mönsterstickade. För små arbeten som vantar, strumpor och mössor låg kilopriset mittemellan med hänsyn till den mer komplicerade formen (dessa plagg tar längre tid att sticka än om det bara gäller raka stycken). Föreningen Bindslöjden utövade sträng kontroll över sina produkter och gav noggranna anvisningar i form av arbetsritningar på rutpapper till stickerskorna (Johansson/Nilsson 1980:21). Dubbelmössorna utgjorde det enda undantaget från detta (se sid 29). All inlämnad stickning granskades och stickerskorna kritiserades om arbetet inte var till belåtenhet. Kontrollen kunde också innebära att betal-

ningen blev sämre om plaggen inte godkändes (Intervju B:6).

Av kostnadsberäkningar för en mönsterstickad kappa, en mönstertröja samt en bårdröja från mitten av 1920-talet, framgår att arbetslönen för de båda förstnämnda produkterna uppgick till omkring 35 % av försäljningspriset. Av bårdröjan, som förmodligen delvis var maskinstickad (se sid 25), utgick omkring 18 % av försäljningspriset i arbetslön (Bindslöjdens arkiv). Med tanke på att Bindslöjdens påslag bara utgjorde omkring 10 % av priset, kom en förhållandevis stor del av summan stickerskorna till godo.

En annan jämförelsemöjlighet är sammanställningen över försäljningssiffror respektive utbetalade arbetslöner årsvis under 1911-1935 (Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden u.p.a. 1936:5 och 7). Där framgår att arbetslönernas del av försäljningssiffrorna varierat mycket mellan minst 21 % och mest 37 %.

Inkomsternas storlek var avhängigt stickhastigheten, men eftersom Bindslöjden till skillnad från förläggarna, ställde krav på sina produkter, kunde man inte skynda på stickningen utan att det syns på resultatet. Ojämnheter kunde inte heller döljas genom valkning, eftersom man inte efterbehandlade plaggen så.

För de många äldre kvinnorna innebar detta en något lägre förtjänst - fingrarna stelnar ofta till med åren och gör det svårt att arbeta fort. Många var trots detta verksamma som stickerskor för Bindslöjden högt upp i åren.

Ebba Edquist nämner i mycket uppskattande ordalag flera stickerskor som besatt en fantastisk skicklighet. Även om hon och den övriga personalen var väl förtrogna med stickerskorna, var de okända för kunderna. Den enda märkning produkterna fick innan de såldes, var med föreningens varumärke som borgade för att varan var ett "äkta" bindslöjdsalster från södra Halland. Någon personlig signering av stickerskan förekom ej.

"Efterapningar" och varuskydd

Av baksidestexten på 1912 års katalog framgår att Bindslöjden redan hade problem med att deras varor kopierades. Man påpekar att

Som underhålliga efterapningar af hemslöjdsföreningens välkända alster förekomma i marknaden, påpeka vi, att endast varor försedda med vårt inregistrerade märke äro utgångna från Halländska hemslöjden. (Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden, katalog 1912:8)

Flera av föreningens egna stickerskor tog upp beställningar av privatpersoner. Kunderna fick sin bindslöjd billigare och stickerskorna kunde få en högre betalning än vad Bindslöjden kunde ge. Ebba Edquist berättar att Lars Petter och Beata ofta blev ombedda att sticka av besökare på de utställningar de deltog i (stencil, Bindslöjdens arkiv).

När så arbetet utfördes utan den stränga kontroll Bindslöjden alltid haft så blev det ett virrvarr av färger och mönster som ofta fick heta halländsk hemslöjd. Det var det ju också, men utanför den hemslöjd som nedlagt så mycket av arbete och medel för att höja den halländska slöjden. (stencil, Bindslöjdens arkiv)

En informant berättar att det var många som lämnade Bindslöjden, "de sticka' själv, så de tjänte en bättre på." (Intervju B:13). Det var stadsbor som tog kontakt med stickerskorna för att t.ex beställa koftor i bjärbo eller blomster (a.a. B:13f). Stickerskorna hade på detta sätt en viss valfrihet och kunde välja att inte sticka för Bindslöjden vissa perioder.

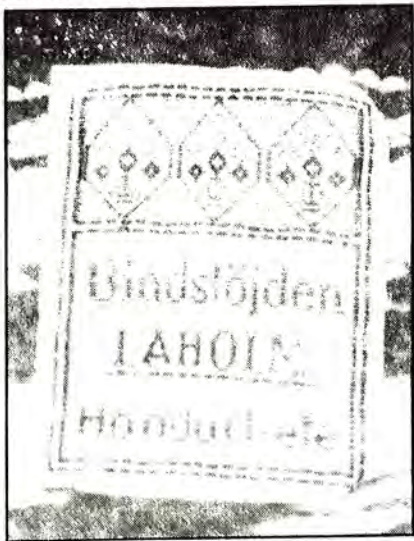
Problemet med "efterapningar" följer föreningen. I korrespondens från föreståndarinnan Tora Simsson till baron Richard Hermelin nämns en maskinstickad mössa i bjärbo, som M.E.A. översänt för att få vantar till (brev den 11 dec 1920, Bindslöjdens arkiv). Fröken Simsson kallar detta för kontraktsbrott. M.E.A. skriver senare i kritiska ordalag:

Då det på senare tiden kommit till vår kännedom, att olika fabrikanter här i landet tillverka sweaters, koftor och dylikt i olika Bindslöjds mönster, vilka av detaljhandlarna kunna säljas 60% billigare än Edra alster, tillåta vi oss fråga, om Ni icke ha Edra varor skyddade för efterapning, i

vilket fall Ni snarast möjligt borde göra bruk av mönsterskyddet. Visserligen äro våra konkurrenters varor maskinstickade, men den stora allmänheten fäster mindre anseende därvid än vid priset. (brev den 22 febr 1921, Bindslöjdens arkiv)

Av ett brev från Tora Simsson till Richard Hermelin två dagar senare, framgår att föreningen inte har något mönsterskydd och således inte kan agera mot sina konkurrenter (brev den 24 febr 1921, Bindslöjdens arkiv). Hur frågan avlöpte framgår inte av det bevarade materialet. På Nordiska Museets textilavdelning kunde man i mars 1988 se en ganska nyllverkad, maskinstickad mössa i acryl med bjärbobård i rött, vitt och blått.

Det varumärke man hänvisar till i katalogtexten ovan komponerades av Bertha Borgström, förmodligen något av Bindslöjdens första år. Hon valde att låta bjärbomönstret och blomster få stå som symboler för föreningens verksamhet. Varje produkt försågs med ett industriellt vävt varumärke som syddes fast.

12. Föreningen Bindslöjdens vävda varumärke komponerat av Bertha Borgström i början av föreningens verksamhet. Märket syddes fast i alla plagg som en garant för utförandet. Fotograf Hugo Palmsköld.

SAMMANFATTNING

Avsalustickning har varit en betydande näring i Våxtorps socken, Höks härad i södra Halland åtminstone sedan mitten av 1600-talet.

Oftast tillskrivs "importen" av denna textila teknik en holländsk kvinna inflyttad till ortens gods Wallen, där stickning sedan skall ha ingått i dagsverksskyldigheten. En produktion för avsalu startades - först baserad på hushållens egen råvaruförsörjning. Förläggare främst från Borås, började dela ut ull till de som inte hade för bearbetning och stickning. De skötte även distributionen av produkterna och erövrade en monopolställning där de helt kunde styra priserna. I ett senare skede tog lokala förläggare vid.

Producenterna kan indelas i tre grupper: de obesuttna, de mindre jordbruksägarna samt de större gårdsägarna. Störst betydelse hade avsalustickningen för den första gruppen som ökade i antal vid mitten av 1800-talet.

Arbetsprocessens olika faser ullförädling - stickning - valkning - montering rymmer olika typer av textiltredskap, det professionella utövandet födde också speciella hjälpmedel som fingerskydd, "bingesor", garnkrokar samt brätten eller brätleträn. Även sticktekniskt skedde en anpassning genom att man övergick från att hålla trådarna i höger hand till att hålla dem över vänster hands fingrar. Denna tekniska förändring och rationalisering skedde i slutet av 1700-talet.

Arbetet sysselsatte hela hushållet. Barnens inläring började redan vid fem-sex års ålder och även män engagerades om än kvinnorna var de officiella utövarna.

Produkterna bestod av enfärgade och mönstrade vardagsplagg för främst den manliga allmogen; bindtröjor, strumpor, nattmössor samt vantar. Till husbehov stickade man även andra plagg.

I samband med industrialiseringen fick de förlagsproducerade varorna konkurrens från industriprodukter. Samtidigt yppade sig fler arbetstillfällen som gav bättre betalt och avsalustickningen gick tillbaka under 1890-talet.

Påverkad av en internationell rörelse födde industrialismen också en slags motrörelse bland landets intellektuella och debattörer. Den tog sig ganska skiftande uttryck, ett var hemslöjdsrörelsen som officiellt startade år 1899 då Föreningen för Svensk Hemslöjd grundades. I rask takt bildades lokalföreningar i nästan varje län, med uppgift att skapa arbetstillfällen och distributionskanaler för slöjdare som arbetade med "ortskaraktäristisk" slöjd. Man kan tala om en slags räddningsaktion för slöjderna.

I Halland fokuserades avsalustickningen och 1907 bildades Föreningen Bindslöjden med säte i Laholm. Man inledde verksamheten med en mönsterinventering och med den som bas började man utveckla moderna, stickade plagg med inriktning på en urbant orienterad, kapitalstark, borgerlig kundkrets. Samtidigt knöt man ett antal stickerskor till sig, medelålders och äldre kvinnor med erfarenheter från förlagstiden, som levde under mycket knappa förhållanden. De stickade av industritillverkat kvalitetsgarn efter noggranna anvisningar från föreningens personal. Genom att stickerskorna bara utförde stickningen och personalen tog hand om allt efterarbete, hade man kontroll över slutprodukten och kunde försäkra sig om att den var fullgod.

Produkterna bestod av mönsterstickade plagg i moderna modeller och färger. Föreningen valde de "traditionella" mönster som var mest slående i sin uppbyggnad och färgsättning. Modellerna bestod av jackor, tröjor, vantar, mössor och damasker för främst damer. Hela barnkollektioner gjordes också. För sommarbruk mönsterstickades bomullströjor.

Försäljningen skedde genom återförsäljare i landet, genom föreningens egna badortsförsäljning på Västkusten, på utställningar och genom kataloger som distribuerades vid dessa tillfällen. Militära leveranser under första världskriget betydde mycket för ekonomin och hovleveranser hade ett stort reklamvärde.

Stickerskorna betalades alltid kontant efter stickningens vikt. Slarvigt utförande kunde innebära sämre betalning. Dessa inkomster betydde mycket för utövarna som hamnat vid sidan av industrialismens positiva verkningar.

EPILOG

Flera av det tidiga 1900-talets hemslöjdsföreningar har under 1980-talet drabbats av stora ekonomiska problem, några med konkurs och nedläggning som följd. Den svåra balansgången att hålla acceptabla priser på varorna och samtidigt ge skälig lön till slöjdarna har inte blivit enklare med åren. Dels har den traditionella, kapitalstarka kundkretsen krympt, dels finns det idag ingen naturlig producentgrupp som är i behov av de biinkomster slöjdarbete kan ge. Fram till 1960-talet utgjorde hemmafruarna en tänkbar grupp, varifrån också många slöjdare rekryterades. Under 1970-talet försvann den möjligheten när allt fler kvinnor tog steget ut i arbetslivet.

Avsättningssvårigheterna samt kundernas ökade intresse för egen tillverkning av hemslöjdsprodukter ledde under 1950-talet till att hemslöjdsföreningarna började sälja material och beskrivningar jämte sina färdiga produkter. Trots att man arbetat med både "hård" och "mjuk" slöjd, gällde materialförsäljningen endast textila material.

Profileringen mot industins produkter har ersatts av en profilering i materialen - konstfibrer (acryl och nylon) ställs i motsats till rena naturmaterial (ull, bomull och lin). Främjandet av naturmaterialen är helt i linje med ambitionen att förvalta ett gammalt slöjdarv med en stor kunskap om materialhantering och kvalitet.

I föreningen Bindslöjdens fall skedde övergången till garnförsäljning 1952, i samband med att f. hemslöjdschefen Britta Johansson började sin tjänstgöring i butiken i Halmstad. Innan dess "kunde en stickerska 'i nåder' få köpa garn till vantar el. liknande" (brev till förf. den 23 april 1988). Butiken i Laholm följde efter. I slutet av 1960-talet ökade garnförsäljningen så att man började göra beskrivningar för avsalu, innan kunde sådana bara lånas i butikerna (a.a.). Mönsterarbetet kulminerade när boken Binge - en halländsk sticktradition gavs ut år 1980. Där publicerades beskrivningar på då aktuella modeller i de mönsterföreningen gjort till sina.

Förändringen från försäljning av färdiga bindslöjdsprodukter till garnförsäljning innebär också att antalet stickerskor decimerats. Vid samtal med Märta-Stina Persson, hemslöjdschef och anställd i Halmstadbutiken sedan 1950-talet, berättar hon att under 1970-talet fick man fortfarande kontinuerligt beställningar på bindslöjdsprodukter och hade flera stickerskor sysselsatta. Det sista decenniet däremot, har inneburit en nedgång och nu får man bara beställningar då och då. När det sker har man fem stickerskor i varierande åldrar att vända sig till.

I butiken finns en del färdiga plagg för avsalu - mest mindre som mössor, vantar och grytlappar. Större plagg som tröjor, koftor och kappor är också till salu men tjänstgör kanske mer som modeller för garnkunder.

Verksamheten lider idag av stora ekonomiska svårigheter. Redan 1975 lades butiken i Laholm ned. Nu talas det om personalinskränkningar i den kvarvarande Halmstadbutiken. Från och med 1988 har föreningen tudelats i ett affärsdrivande aktiebolag samt i den kulturella-ideella föreningen Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden, ägare till alla aktier i bolaget. Detta är en väg som flera hemslöjdsföreningar valt, en del driver dock affärsverksamheten i stiftelseform. För att rädda butiken försöker man få bidrag till verksamheten. Man anför bl.a. den viktiga rollen som rådgivare i frågor som gäller traditionella slöjdtekniker samt kanske främst folkdräkter som hemslöjdsföreningarna är ensamma om att saluföra material till. Hittills har bidragssökandet inte gått så bra men man ser ändå framtiden an med tillförsikt, försäljningssiffrorna i början av året verkar hoppfulla.

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Lund

Folklivsarkivet (LUF)

Bouppteckningar från Höks härad:

A 2466, 2467, 2468, 2470, 2475, 2477, 2478, 2479 samt 2480.

M 15035

Landsarkivet

Bouppteckning efter assessor Peter Petersson 1777, Laholms stadsarkiv

Kronofogdens i Laholms fögderi förarbeten till femårsberättelser 1822-1905

Hos författaren

Intervju A med kvinna född 1924 i Våxtorp

Intervju B med man född 1904 i Våxtorp

Brev från Britta Johansson, f.d. chef för Hemslöjden i Halmstad

Halmstad

Hemslöjden

Föreningen Bindslöjdens / Halländska hemslöjdsföreningen bindslöjdens u.p.a. arkiv bestående av:

Fotografier

Skisser och mönster

Div. handlingar 1912ff

Material till boken Binge - en halländsk sticktradition (Johansson / Nilsson 1980)

Stencil (opag), Ebba Edquists minnesanteckningar, 1952

Länsmuseet i Halmstad

Samtal med hemslöjdskonsulent Kersti Nilsson samt hemslöjdschef Märta-Stina Persson

Föreningen Bindslöjdens / Halländska hemslöjdsföreningen bindslöjdens u.p.a. arkiv bestående av:

Räkenskaper 1909-1925

Korrespondens 1911-1921

Div. handlingar som kostnadskalkyler m.m. 1911ff

Stockholm

Nordiska museet

Svar på frågelista nr 158 om stickning, 1956

Armémuseum

Samtal med personal på textilavdelningen

Tryckta källor

Arnö-Berg, Inga och Hazelius-Berg, Gunnel: Folkdräkter och bygdedräkter från hela Sverige, Örebro 1976

Barchaeus, Anders Gustaf: Underrättelser angående landthushållningen i Halland, (1713) Lund 1924

Bilder ur svenska folklivet, Tolf teckningar efter originaler af B.Nordenberg, K. Zoll /.../, Göteborg 1855

Blomkvist, Karin: "Rölakan - hantverk och konst" i Kulturen 1989.

Boqvist, Agneta: Den dolda ekonomin. En etnologisk studie av näringsstrukturen i Bollebygd 1850-1950, Lund 1978

Bringéus, Nils-Arvid: Resekörare och besekrämare: om handeln i Örkelljungabygden i gången tid, Lund 1983

Broby-Johansen, R.: Kropp och kläder. Klädedräktens konsthistoria, Portugal 1985

Carlsson, Paul: "'Binge' Avsalustickning i södra Halland. En undersökning av M. Wennströms förlagsverksamhet 1860-1865. C-uppsats, institutionen för ekonomisk historia, Lund 1983

Frick, Gunilla: Svenska slöjdföreningen och konstindustrin före 1905, Nordiska museets Handlingar 91, Lund 1978.

Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar: Den kultiverade människan, Stockholm 1981

Gottfridsson, Inger och Gottfridsson, Ingrid: Gottländska stickmönster, Falköping 1987

Grenander Nyberg, Gertrud: Svensk slöjdhistoria, Helsingborg 1988

Hallands Läns Kongliga Hushållningssällskaps Handlingar 1820 samt 1856

Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden u.p.a. 1911-1935, Halmstad 1936

Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden, katalog, Laholm 1912

Halländska Hemslöjdsföreningen Bindslöjden u.p.a.: Styrelse- och Revisionsberättelse, 1913-1923

Handarbetets Vänner 100 år, Helsingborg 1974

Hansen, Börje: Österlen, Allmoge, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne, Östervåla 1977

Hansen, Hans Peter: Spind og Bind. Bindehosens, Bindestuens og Hosekracmerens Saga, København 1947

Hemslöjdskommitténs betänkande av år 1917, 1918

Johansson, Britta och Nilsson, Kersti: Binge - en halländsk sticktradition, Helsingborg 1980

Johansson, Ditte: "'Qvinfolk hafva strumpan med sig hvar de gå...' Några aspekter på avsalustickningen i Våxtorps socken, Höks härad." B-uppsats i etnologi, Lund 1974

Johansson-Palmsköld, Anneli: "'Tre halländska bingetröjor'", i Kulturen 1989

Karlin, Georg: Skånsk textil konstslöjd, Köpenhamn 1886

Key, Ellen: Skönhet för alla. Fyra uppsatser, Stockholm 1899

Kiewe, Heinz Edgar: The Sacred History of Knitting, Oxford 1967

Kjellberg, Sven T. (red): Slott och herresäten i Sverige: ett konst- och kulturhistoriskt samlingsverk, Halland, Bohuslän, Blekinge, Malmö 1968

"Landshöfdinge-embetet uti Hallands Län underdåniga berättelse för åren 1856-60" ur Bidrag till Sveriges officiella statistik, Stockholm 1862

"Landshöfdinge-embetet uti Hallands Län underdåniga berättelse för åren 1861-65" ur Bidrag till Sveriges officiella statistik, Stockholm 1867

Linné, Carl von: Carl von Linnés västgötaresa förrättad 1746, Stockholm 1961

Møller Nielsen, Ann: Pregle, binde og lenke - gammel dansk strikke-tradition, u.o. 1983

Møller Nielsen, Ann: Alverdens stickning - historie og teknik, u.o. 1988

Nylén, Anna-Maja: Hemslöjd. Den svenska hemslöjden fram till 1800-talets slut, Arlov 1981

Osbeck, Pehr: Utkast til beskrifning öfver Laholms prosteri (1796) Lund 1922

Palmstierna, C.F.: "Magnus Nilsson Durell", Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm 1945

Paulsson, Gregor: Vackrare vardagsvara, Stockholm 1919

Richardson, Jacob: Hallandia antiqua et hodierna. Thet är: Hallands... historiska beskrifning... Hvarvid fogas landchartor och andre hertil hörande Kopparstycken, Stockholm 1752

Rodenstam, Stina: "Hemslöjden", ur Officiell berättelse öfver Baltiska utställningen i Malmö 1914, andra delen, Malmö 1915

Rosander, Göran: Gårdfarihandel i Norden. En översikt av en gammal handelsform, Falköping 1980

Sjunneson, Oscar: Sydhalländskt allmogeliv i slutet av 1800-talet, Halmstad 1953

Svensson, Sigfrid: Skånes folkdräkter. En dräkthistorisk undersökning 1500-1900, Nordiska museets handlingar 3, Stockholm 1935

Szabó, Mátyás: "Hur industriprodukterna kom till landsbygden: Kläder och skor", i Fataburen 1984

Warburg, Lise: "Skånske knyttepinde" i Kulturen 1989

Waern-Bugge, Elisabeth: "Hemslöjden i småbrukarehemmet", i Den mindre jordbrukarens handbok, Stockholm 1915

Wintzell, Inga: Sticka mönster. Historiskt om stickning i Sverige, Uddevalla 1980

¹ Tekniken som sådan är säkert känd sedan koptisk tid (300-600-talet) i Egypten genom bevarade stickade fragment. I Europa har man i en spansk kungagrav från 1200-talet funnit exempel på tekniken. I Paris organiserades stickarna i skrän i mitten av 1300-talet, hundra år tidigare utövades konsten som hantverk. En altartavla föreställande jungfru Maria stickande Jesu' livklädnad målades av den tyske målaren Meister Beltram åt ett nunnekloster utanför Hamburg i slutet av 1300-talet. Fram till 1500-talet var fortfarande stickade plagg en lyxvara utförd av hantverkare. Först detta sekel började tekniken utövas mer allmänt och på danska Jylland utvecklades ett område för avsalustickning. Flera andra stickcentra utvecklades i Europa - inte minst i den engelska övärlden t.ex. Guernsey-, Jersey - och Arhanöarna. (Møller Nielsen 1988, Nylén 1981)

Textiljournalisten Heinz Edgar Kiewe har undersökt antika skulpturer från 1200-talet och framåt och funnit texturer på figureernas klädedräkter som han anser tyda på att sticktekniken varit känd (Kiewe 1967). Eftersom hans teori inte har kunnat styrkas av arkeologiskt material är den fortfarande mer en teori än ett faktum.

² Eftersom större delen av Wallens arkiv samt Våxtorps kyrkoböcker gick förlorade i samband med att familjen Carlheim-Gyllensköld sålde godset år 1933, låter sig inte uppgifterna kontrolleras (brev till författaren från Riksarkivet). Osbeck har dock använt sig av materialet till sina koncept. Av markegångstaxorna i socknens kyrkobok utläser han bl.a. att "1687 har ett par strumpor kåstat 12 % lörel" (Osbeck 1922:305). Förmodligen rör det sig om stickade strumpor, vilket i så fall visar att stickning mer allmänt praktiserades vid slutet av 1600-talet.

³ Det framgår av LUF:s urval av bouppteckningar från 1730-talets Höks härad att flera hushåll höll får i sådan omfattning att ull med all säkerhet användes för ylletillverkning (LUF A 2475:2, 2477:2, 2478:1, 2479:4, 2480:1. Eftersom materialet gäller hela häradet och ingen uppgift finns från Våxtorps socken, kan det röra sig om annan ylletillverkning än stickning (se bildtext sid 5).

⁴ Börje Hansen har i sin avhandling Österlen. Allmoge, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne (Östervåla 1977) gått igenom tulluppbördslängder för Örkelljunga marknader den 4 april och den 4 september 1798. Av "pagana hantverksalster" har bara vävnader på textilsidan samt redskap i form av kardor och spinnrockar förtullats.

⁵ Vid en slöjdinventering i Våxtorp 1967 som Hemslöjden i Halmstad gjorde tillsammans med Länsmuseet i Halmstad, hittade man en bingesä. Tyvärr fotograferades den inte.

⁶ Genom invandring har de sista decennierna även andra stickmetoder blivit vanliga.

⁷ I Folklivsarkivets i Lund bouppteckningavskrifter från Höks härad (LUF A 2466:9, A 2468:1 samt A 2480:4) nämns följande plagg och färger:

1 Rödhbunden Nattröya (kyrkoherdefru, avliden 1685)

1 Röo Ullens Tröga (man, avliden 1688)

1 grön binnetröya samt

1 blå binnetröya (bondhustru, avliden 1739)

⁸ Det är intressant att notera hur tanken om det ortsspecifika utgjorde grunden för organiserandet av både hemslöjdsföreningar och museer i landet. På några undantag när, har alla län var sin läns hemslöjdsförening och var sitt läns museum.

⁹ Samma uppgifter återfinns i artikeln "Tre halländska bingetröjor" av förf., Kulturen 1989.

¹⁰ Ett vanligt förhållningssätt till textilier var att inte slösa med materialet - i det här fallet att inte använda det färgade garnet där det ändå inte syns. Det mest kända exemplet på detta inom stickningen är de norska "lusetröjorna" från Setesdalen i svart med vitt mönster. Den nedersta kanten stickades alltid i vitt.

¹¹ Senare gällde diskussionerna att påverka industrin att försköna sitt sortiment t.ex i Gregor Paulssons skrift Vackrare vardagsvara, (Stockholm 1919).

¹² Hermelin påpekar i ett remissyttrande inför betänkandet att hemslöjd också är äldre kvinnors enda sysselsättning vilket pekar på södra Hallands speciella förhållande. I betänkandet skriver man att "vid pass 75% av alla i denna utredning redovisade saluhemslöjdare driva hemslöjden såsom binäring till jordbruket." (a.a. 1918:7)

¹³ Föreningen Bindslöjdens grundare Bertha Borgström gjorde så något av föreningens första verksamhetår.

¹⁴ M.E.A. var en firma grundad 1883, med eget varuhus vid Norrmalm där man sålde både militära och civila kläder.

¹⁵ Hur förhållandena såg ut före dess framgång ej eftersom källmaterial i form av räkenskaper saknas och omnämns som saknat redan den 27 april 1936 i brev från föreståndarinnan Esther Andersson till baron Richard Hermelin.

¹⁶ När butiken i Halmstad öppnades anställdes en föreståndarinna även där som också hade en plats i styrelsen.

¹⁷ Karin Blomkvist skriver i sin artikel "Rölakan - hantverk och konst" [Kulturen 1989:33ff] bl.a. om mönsterbenämningen "livsträdet". Hon saknar en "vedertagen namnsättning på textil-mönster" (a.a. 1989:40). Kulturens katalogisering av de tidigt införskaffade rölakansvävnaderna gör denna brist uppenbar: "De första skribenterna använde ofta uppsnappade ord som t ex 'bäckhäst' och 'varulv'. Även Kulturens grundare Johan Karlin har gjort så, utan att ange om beteckningen var ursprunglig eller var hans privata jargong." (a.a. 1989:41). Om Karlins beteckning "livsträd" skriver hon längre fram i artikeln: "Sådana med innehåll mättade beteckningar kan lätt leda till 'ordets makt över tanken'." (a.a. 1989:42) Karlin menar själv i Skånsk textil konstslöjd (Karlin 1886) att: "Allt är [...] ren ornamentik; växter, djur och människor, skepp och bygnader hafva i sin starkt stiliserade form ej längre någon betydelse i sig sjelfva" (a.a. 1886:24). Beteckningar som "livsträdet" kanske snarare kan ses som en konsekvens av 1800-talets konsthistoriska fokusering på ornamentik, än som något annat.

¹⁸ Mannekängens mössa visar ett avhugget bjärbomönster, inte bjärbobård som skapades år 1912. Detta kan tyda på att bilden är tagen före 1912.

¹⁹ Luvan togs senare upp i sortimentet som "spelmansmössa".

²⁰ En annan version från Ebba Edquist säger att det var meningen att Johanna skulle skickat arbetet med bussen, men hon hade inte varit i staden på trettio år så hon gick in. Dessutom: "den 25 öring en sparar e lika go som den en tjänar." (stencil, Bindslöjdens arkiv).